

Literatur gipuzkerarantz:
Larramendiren Azkoitiko Sermoia
(1737)

Joseba Andoni Lakarra

LITERATUR GIPUZKERARANTZ:
LARRAMENDIREN AZKOITIKO SERMOIA.
(1737)

JOSEBA ANDONI LAKARRA

1. SARRERA.*

«Hobeko zukeen euskaraz idatzi balu...» edota «aplíquese Vd. padre...»¹. Beste leku batean² markatu bezala, gehiegixko gaineratu ohi zaizkio salaketa hauek bezalakoak *Hiztegi Hirukoitza* eta *Ezina Eginaren* egileari. Alabaina, eta «kritiko» guztiek ez ikusi arren, Erro, Astarloa, Etxabe eta beste euskal apologistengandik bereizten duen inarra gero eta argiago agertzen zaigu. Aipatu bi liburuok damaizkiguten arrazoi sendoak oraingoan albo utzirik, soilik euskaraz ere

(*) Ene eskerrik beroenak Itziar Laka, Koldo Mitxelena, Ibon Sarasola eta Blanka Urgelli lan honen lehen prestaera bat irakurri eta egin ohar eta hobekuntzak gatik. Esan gabe doa hutsak neureak direla bakarrik.

(1) Ik. ASJU XIX-1 (1985) honetako «Larramendiren hiztegi gintzaren inguruan». Han bilduei gainera bekie harako Kardaberatzen «V. Rev. que ha escrito a la maravilla y tantos libros sobre el bascuence o del bascuence, ni uno ha escrito en bascuence. ¡Ojalá hubiera escrito muchos y muchos sermones y aun más doctrina! Nos huviera echo a todos otro favor mayor y nos huviera enseñado practicamente a hablar, escribir, etc.» (ik. J. I. Telletxea Idigorasen «Larramendi y Cardaveraz. Censura y réplica inéditas sobre un libro de piedad» ASJU II (1968) 20); Arakistainek ere eskari berdintsua egiten zion 1746an: «Asco opatzen det atera dezala eusquerazco gueure sinistamenen jaquinbide bat, erderaz aldamenen itzuliric, mutilac escolan iracurri daguien, erderaz icasteco araucho batzuequin. Eta guero liburu andi bat, naiz sermoetegua, naiz beste edocein gauza gustocoen gainean...». *Gramatika* eta *Hiztegia* kaleratu ondoren bazuen Larramendik sermoitegiak baino lehenagoko egitekorik, noski, *Corografía*, *Sobre los Fueros de Guipúzcoa*, *Euskara-gaztelera*zko *hiztegia* eta bestetan; hiztegi honetaz ik. 5. oharra.

(2) Ik. hortarako eta aitzin-solas honetan ukitu baino ezin ditudan beste zenbait arazotarako aurreko oharrean aipatu laneko azterketa, non saiatu bait naiz zehatzago azaltzen orain, ia froga gabe, egiten ditudan baieztapen hauek. Bertan aurki daiteke Larramendiri buruzko bibliografia labur bat ere.

idatz zitekela frogatzeko bere gaztelerazko liburu aski aspergarrian orazio bat edo beste ezarri zuen Etxaberengandik hurruntzen duen muga nabarmena da. Andoaindarrarentzat euskaldunen hizkuntza ez zen bakarrik «espainiar zahar eta aintzina aintzinako» bilakatuaz haiek ohoratzen zituen armariaren edergailu handi edo txikiagoa, izaera ematen zien tasun nagusi edo garrantzizkoena baizik; behin eta berriz inarrosi ohi zien alde honetatik bere garaikide epel eta lotiei, aldi gaiztoari aurre egiteko iratzarri eta bihotz eman nahiaz.

Corografian, esate baterako, beste euskalkietarako egin bezala, gipuzkeraren erakusgarri bat ematera bait lihoa «el dialecto guipuzcoano es como sigue»ren ondoren garraxi suharra dagie herkideei:

«Eztaquit cer esain dizutedan. Aspaldi nabil nola Euscal Erriac edertu, ta jasoco ditudan. Bost gau illun, eta bost egun argui iragoac ditut, eguiteco onetan; baita gure eusquera, izcuntza gucien zarrena, aien garai nola ezarrico dedan... Baldin elcar artzen baguendu gucioc, nor bere sallarri dichecala, Francian icaratuco guintuque franciar guciac, ta Españian españiar guciac. Non da ordea elcarte hori? Nagoan isillic. Nere min garratzena da, are eztacuzcula onetatic darraizcun calteac eta gaitzac³; eta, dirudienez, ezagutuco ere eztitugula, ditugun on piscac galdu ditzagun artean. (*Corografia* 300).

Bere asmo horiek eraginik idazle plazara-berriei bere eskua luzatu zien dakigunez, agur beroa eskeiniatz:

Iracurri ditut Gabon cantac, eta azquenean paratu diotet *imprimantur*, ain daude ederrac, gozoac, quilicorrac. Etzaiteala aurre-raco naguitu, ez alpertu; ichequi saill oni, molda itzatzu orrelaco asco ta ugari, esna ditecen lotiac, eta urte osoetan ecer danic eguin bague vici diranac. Ordaña bialtzen dizut... (Gandarari egin gutuna).

Gorago aipatu lanean sakonago aztertu Mendibururi egindako sarrera-gutunak erakutsi legez, inoiz «jaiera berriak» sendotzeaz gain, gidari zehatz legez ere agertzen da ikasleei bidea erakusten saiatuaz:

...lembicico sáyoac onelacoác diranean, esan biezatet, guerócoac nolacoác izangó diradén, icusiáz, equiñáz, landuéz, ateráco dirá-

(3) Cf. «Lo daude erne bear duten guciac, sorrac eta gorrac, otzac eta motzac, motelac eta gatzicbagueac dirade», Gandarari egin gutunean (ik. J. I. Telletxea Idigoras eta M. Lekuonaren «Gabon-Canta de Guernica (1764)» BAP 1966 161. or.).

nac?... Beste bätzuec dituzu, guré Eusquéran nai ez luqueenac beste hizcúndeetatic hizcho bátere: eta onén bidez epáiten, ta ciatzen bézala dira jolaseán. Bédereco erguelqueria! Etzaitela zu malmeti... Ongui eguin dezú, Nafarroaco hitzen bätzuec ecartzea, egóquiac diránean... Etzaitzátela tóntotzarren eráusiác ozpindú ta icaratú: ez dirade gendártecoac, ez contuzcoac; hitzera oná, beardonézcoa cein dan, eztezú ayetan aurquituco, ézta billatú bear ere... [ba]dárausquióte, baña eztira gai, ecer ere dánic, aguerzeco ta arguitáratzeco. Cer degú, astoren batéc edo bestéc esanagátic, éztala onelaco hitzá emengóa, edo éstuela aditzen? ...suertez ere neurri ederrá guénduque hizquetaraco besteric ezpaguendú. Guizon zuhúr, cintzó, ménac eta jaquintsuac guré alde ditugunean, ezteigú béste gendála horiei jaramón bear, ez eta áyen esan mezánaz ajolaric artú ³ bis.

Ondorioak ezagunak dira: «neure mexhu gustizcoa» eta «mexhu chito arguiti»tzat izan zuen, eta Hegoaldean artean baino gehiago eta hobe idatzi zuen, belaunaldi bat atera zen. Fruituak urte gutxiren buruan antzeman ahal ziren, Larramendik berak jadanik *Autobiografian* erakutsi legez:

«A lo menos, están viendo que después acá se predica la palabra de Dios con fruto, limpieza y decencia, y es lo que no había antes. Ven que ya se habla, se escribe, se imprime en vascuence, y que de esto se me dan a mí las gracias por los instruidos vascongados, franceses y no franceses; y sólo entre jesuitas no encuentro uno de estos agradecidos» (*Autobiografía* 28).

Mezu «teorikoa» hedatu ondoren euskaraz idazteko lan «praktikoa» bere ikasleentzako utzi zuela esan izan den arren ez dirudi sinestekoa; Larramendik euskaraz idatzi zuen, orain arte pentsatu ohi baino gehiago eta hobeki idatzi ere, gainera ⁴.

(3 bis) *Auctoritas* eta *consensus eruditorum*-ean (ik. H. Lausberg, *Manual de retórica literaria* II, § 468) oinarritzen du Larramendik bere egitasmoa klasikoek ohi legez.

(4) Cf. «Tal como dijimos arriba, su producción en euskera es esporádica, por cuanto se reduce a una carta a Antonio Gandara, un sermón sobre San Agustín, algunas poesías (de poco valor) y alguno que otro escrito breve» (L. M.ª Mujika, *Historia de la literatura euskera* 187). Ez dut uste Mendibururi egin *Sarrera-gutuna* edota beherago aipatu gutunak «alguno que otro escrito breve» horrekin agor daitezkenik (gonbara Mitxelenaren hitzak) nahiz eta ez iritsi hala ere Ubillosek idatzi (omen) «12 ó 13» liburuetara (ik. Mujika *op. cit.* 198 eta cf. 205 «la mayor parte de su [Ubillo-sena] trabajo en euskera sigue todavía inédita»). Esan dezadan, bidenabar, mesede handia legikela Mujika jaunak liburu guzti horien argitalpenak prestatu edota xehetasun zabalagoak eman balitza bederen.

Dagoeneko ezagutzen genizkion Mendibururi egin hitzaurre-gutuna, Gandarari egin gutuna, Gramatikako poesiak, *Corografian*, Hiztegian eta *Sobre los fueros de Guipuzcoan* han hemen sartu euskal atalak, Santo Tomas eta San Kasimiroren orazioen euskal itzulpenak eta San Agustini buruz egindako sermoia^{4 bis}. Ez zen gehiegi, beharbada, tamainaren aldetik; merezi zuen, ordea, artean eman izan zaion baino arreta gehiago, ez soilik hiztegitantzaren edo hizkuntzaren historiari dagokionaz, baina baita literatur historiari eta honen barnean ematen diren loturei (Axularrek beragan eta berak ondorengoengan duten eragina, esaterako) dagokienez; bere idazkera zoragarria ere erakargarri gerta zitekeen, eta ez bakarrik aurreko eta garaitsuko «jaun justo, sabio, perfekto...» etab. ezagunekin gonbaratzean, baina baita beste landuxeago askori alderatzean ere.

Aurreko frogak norbaiti kaxkarrak iruditu bide zaizkio euskal Parnaso ez hain aberatsegian sartzeko; ez duke, ordea, *ex silentio* erizpide arriskutsuaz baliatuz, obraren urriaren aitzakia erabiltzerik, jada duela mende bat itxi bait zuen Fitak zirrikitu hori Larramendiren euskarazko gutuneria argitaragabea aipatzean:

...algunos [escritos], no obstante, yacen inéditos como el *Diccionario vasco-español*, que no pudo completar, prevenido por la enfermedad que le llevó al sepulcro. Permanece este monumento en el archivo de Loyola⁵. La *Descripción de Guipúzcoa*, y la colección de Suplementos al *Diccionario Trilingüe*, y en fin su *Correspondencia epistolar* en vascuence, que inéditas guarda el archivo de la Real Academia de la Historia, merecerían asimismo ver la luz pública.

Mitxelenak adierazi bezala

¿Hay necesidad de encarecer la importancia que tedaría el hallazgo y publicación de la correspondencia de Larramendi?... De sus dotes en el género epistolar da fe la carta al Padre Berthier que publicó Fita como apéndice a la *Corografía*. Si es cierto además que esta correspondencia, al menos en parte, está escrita en vascuence, se puede asegurar de antemano que Larramendi ocu-

(4 bis) Ik. Euskalerrria 1885. 161 eta hur. Gainerakoen erreferentziak 1.ko oharrean aipatu lanean. P.S. Azken orduan eta I. Sarasolari eskerrak lortu dut Azpeitian Pablo Martinezen «moldetegian» eta 1885ean egin zen sermoi honen argitalpena; hau ere Aranarena izan arren Euskal Erriakoan <k> bilakatu dira Azpeitikoaren <c>ok.

(5) Orain (ik. Euskera 1967, 139-300) zorionez, argitaratua dugu P. Altunari eskerrak; bide batez, ez dut uste hiztegi honen —eta, horrenbestez, Altunaren lanaren— garrantzia merezi bezala ulertu izan denik, zaila bait litzateke bestela Larramendiren obrari buruzko zenbait topiko errepikatzen jarraitzea (ik. 1.ko oharrean aip. lana).

pará entre los prosistas en lengua vasca el lugar de honor que sólo la brevedad de las muestras que hasta ahora conocemos, y no su calidad, le han negado⁶.

Berriro ere ikerlariei gaineratu beharko, eta ez ikergaiari, bigarrenaren eskasia edo ezezagutza⁷.

Ez da zertan esanik nolako pozarekin aditu nion Josu Zabaletari, 1983aren erdi aldean, ene tesinan aztertu nahi nituen XVIII. mendeko zenbait testuz hitzegitean, Zarauzko Frantziskotarren komentuko artxibuan bazela —beste hainbat paper interesgarriren artean, gero ikusi bezala— delako «1737ko gipuzkerazko testu bat *h-z* idatzia». Geroxeago Zabaletak berak eskuizkribuaren fotografiak eskuetara zizkidanean haren interes eta garrantziaz nituen susmoak areagotu ziren eta bortiztu Larramendiren sermoi ezezagun baten aurrean ginela ohartu bait nintzen.

Koldo Mitxelenari aurkeztu ondoren eta haren gaztiguz eta bitartez Telletxea Idigoras irakasleari erakutsi nionean^{7bis} bere iritzia eman ziezadan, ia begietara bezain laster adierazi zidan letraren arabera testua Larramendiren eskutik ilkia zela, zalantzarik gabe.

Ondorio bertsuetara iritsi naiz ni ere lehendabiziko susmo hura sendotuaz, bai Telletxeak bere argitalpenetan eman facsimilekin gonbaratuaz eta baita —eta batez ere— hizkuntzaren eta idazmoldearen aldetik mihatuaz, hurrengo orriotan erakusten ahaleginduko naizen bezala⁸.

(6) Ik. «La correspondencia del P. Larramendi», BAP 1959, 441 or. Gainera, inoiz entzun dudanez —eta ikertzaileak berak birretsi— Telletxea Idigorasek argitaratzeko dituen Larramendiren eskuizkribuen artean bada oraindik euskarazko bat edo beste ere, hala nola Agustín de Leiza indianoaren omenezko sermoia.

(7) Larramendiren kasuan ezaxola norainokoa izan denez jabetzeko ez dugu Telletxea Idigorasen 20 urtetako lan etengabe eta eskergaitzak haren ezagutzan suposatu duen aldaketa eta aurrerapena ikustea baizen.

(7 bis) Bere *Sobre los fuerosen* edizioaren aurkezpen egunean, hain zuzen.

(8) Ik. 2. ataleko 14. oharra.

2. GRAFIA.

Hemen argitara ematen dudan testu honek 30×20 inguruko 20 orrialde zenbatugabe ditu, bakoitzak 27-31 bat lerro¹ idatzirik dituelarik; lerroek 37-40na letra dute eta batzuek (batek edo bik orriko) aldamenean eraskin laburren bat txertatzeko. Letra tamaina aski handia da eta idazkera oso txukun eta argia —ia zuzenketa eta aldaketarik gabe— azken idatzaldietan ohi nolakoa.

1. Grafia bere garaikoa du, oro har, hurrengo egokitzapenetan ikusten den moduan:

- Gaurko <z> = bere <c^{i.e}>: *cituan* (2), *ceruco* (2), *icenaren* (1), *ecen* (1), etab.; <z> beste testuinguruetan: *Azcoitico* (1), *izar* (1), *zala* (1), *gauza* (1), *damuz* (2)².
- » = : *amabi* (1), *batean* (1), *acabera* (7), *acaba* (7), *gaitzbagueena* (7), *aberasten* (7), *bere* (1), etab.; halere <v> dugu zenbait hitz jakinetan: *Virgiñaren* (1), *Calvarioan* (2), *vicitza* (1); <u> dugu *euangelioac* (1) eta, batez ere, euskal etorkikoen artean, aditz sail mugatu batean: *etzeuala* (1), *ceuen* (7), *deuan* (2), *ceuala* (2), etab. Azken hauetan bokalerdia adierazten du behar bada.
- » <k, g> = <qu^{i.e}, gu^{i.e}>: *igues* (1), *parroquian* (1), *arquitzen* (1), *gueiago* (6), *guciaquicoa* (6), etab.; <c, g> gainerakoetan: *ustecabea* (1), *ceruco* (1), *signoetaric* (1), *igo* (1), etab.
- » <j> = <j>: *justiciac* (1), *jasotzeco* (1), *jarri* (1), *ajolacabe* (1), baina *Virgiñaren* (1).
- » <tx> = <ch>: *echean* (1), *jachia* (1), *churigorri* (3), *chunchun* (3), *ichia* (4), *choragarri* (5), *chiquitan* (9).

(1) 20.a da motzena soilik 5ekin.

(2) Salbuespen bakarra *urriquimenduaç* (9) da.

- » <il> = <ill> gehienetan: *milla* (8), *illic* (8), *iraillean* (1), *pilla* (1), etab., alabaina, badira *il* (4) bezala idazkeran <l> soila dutenak eta baita *dollorqueria* (7) bezala <ll> dutenak ere; hauek, ordea, gutxienak dira.
- » <in> = Sudurkarietan ez da lege orokorrik ikusten: *ain* (1), *aiñ* (3), *ceñean* (1), *cein* (2), *finic* (5), *fiñ* (5), *eguin* (3), *eguiñic* (4), etab.; nolana ere hauetan, bestetan ez bezala, idazkera palatalduak (bokaledun zein gabeak) dira ugarietak: *hipuynac* (1), *beiñ* (1, 2), *ifiñi* (1), *baña* (1, 2), *ceñean* (1), *diña* (1), *Virgiñaorrec* (2), *doaiñ* (2), *miñ* (2), *oñacez* (2), *soñeco* (3), *eguin* (3), etab.

2. Grafiaren historiarako eta testuaren egilea ezagutzeko garrantzia gehiago izan dezake <tz> eta <ts> ia salbuespenik gabe gaur bezala erabiltzen direla markatzeak: *deritzan* (1), *arquitzen* (1), *etzeuala* (1), *vicitza* (1), *gorputza* (1), *gurutzea* (1), *iritzian* (2), *latz* (4), *itsaso* (2), *atsecabez* (2), *itsusqui* (3), *utseguin* (3), *etsaien* (8); badira *eranzungo* (2), *janci* (3), *aranzetan* (9), *anzic* (9) eta besteren bat <nz>rekin baina nagusi dira testuinguru horretan ere *quentzen* (2), *artzen* (2), *cerentzat* (3), *laguntzen* (4) eta beste.

Bere garaikideekin gonbaratuaz, Otxoa Arinek (1713) <ts> du baina oraindik <tz> zein <tc> (eta are <tç>, <z> eta <zc>) darabiltza: *iracatsi* (viii), *etsaietatic* (12), *eracutsi* (12), *baçoitzac* (viii), *itceguiten* (i), *explicatceco* (viii), *eguizcutzu* (1), *barcatzen* (1), *dedicatcen* (i), *gaitcetic* (1), *eriotzaco* (2), *juzgatzera* (3), *aguinctcen* (4), *bederatcigarrenac* (4), *esperantça* (8), *itzuli* (8), *iz* (13), *juntazcen* (16), etab. Irazutzak (1739) <ts> gaur bezala erabili arren (*etsayaren* (2), *jetsi* (4)) oraindik <tz> soilik *i* eta *e* ez diren soinuekin darabil (*ditzagun* (2), *gaitzatzula* (4), *vicitza* (5)) haientzat <tc> gordeaz: *añaditcen* (1), *eutci* (1), *utci* (4), *iltcea* (2), *sartcea* (2), *gurutcea* (2), etab.; usadio berau dugu A. F. Ondarrak argitara berri digun³ Zegamako 1741 aurreko (baina urte horretan kopiatutako)

(3) Ik. ASJU XVIII-2 (1984) 3-62.or.; Ondarrak 8.orrian aipatzen dituen *jatso*, *etsan*, *otsoa* (= «osoa»), *etcen* (= «ezen») etab. bezalakoak aurki daitezke (eta ugari) Oikiako Agirrerren (ik. J. Urkixoren RLPc 1905-1906ko edizioa) 1759ko dotrinan; hedadura gutxiagorekin halaber P. Bartolomeren *Icasiquizunetan* ere.

dotrinan ere. Testu laburragoetan, <tc> eta <z> dute oraindik 1705eko gabon kantan agertzen diren bi exenpluek: *brindatcen*, *derizena*, eta <z> zein <s> Satrustegik argitaratu 1716ko Lasarteko bertsoek: *ayesas*, *joseco*, *yresatt*, *eguitecosatt*, *aza*, *jocasen*, *biza*.

Bizkaian, Urkizuk (*Liburu Virginia santissimien errosario santuena*, Durango, 1737) bereizten ditu idazkeran /s/ eta /z/ (*esango* (6), *errezetan* (6), *condizinoacaz* (6), *gauzaric* (6)) baina ez frikariak eta afrikariak: *deuse* (1), *deuso* (1), *deusudala* (1), *vioza* (4), *jazu* (5), *eriozea* (8), *martizen* (8), *berezat* (6), *gorpuzecoac* (6), *deusut* (4), etab.⁴ Barrutiak ere usadio zahar honi eusten dio: *naizazun* (6), *deusat* (7), *isua* (28), *ysuriq* (29), *zeruarençat* (46), *sentizen* (55), *me-rezizen* (61), *gueldizea* (61), *ici* (67), *viozeco* (68), *edirozea* (70), etab.

Larramendik, aldiz, <tz> eta <ts> proposatzen ditu toki guztietarako (*Arte* 339) eta horrela erabiltzen bere lanetan: *ezagutzea* (S. Tomasen orazioa)⁵, *betetzea* (id), *atseguñetan* (id), *atsecabeetan* (id), *ecetzaz*(id), *quentzen*(id), *gaitzesteaz*(id), *alabantzac* (S. Kasimiroren or.)⁶, *esaitzu* (id), *itzazu* (id), *mirets* (id), *doatsu* (id), *biotzetico* (id), *zaitzan* (id), *ecaitzac* (id), *alabatzen* (id), *gallentzen* (id), *eguitzitzu* (id), *izcuntza* (*Corografía* 300), *deitzea* (id), *gaitzen* (id), *latzenari* (id), *saietsetico* (id), *becaitzez* (id), *artzen* (id), *garratzena* (id)⁷, *arguiteratzeco* (Mendibururi egin sarrera-gutuna) *guezurtatzen* (id), *ayenatzen* (id), *etzinioque* (id), *hitzetatic* (id), *izutzen* (id), *daramatzi* (id), *hitzeguín* (id), etab.⁸; *etzidin* (*Sobre los Fueros* 275-6), *ateratzeco* (id), *biltzeco* (id), *escatzea* (id), *guelditzen* (id), *asmatzen* (id), *biatzen* (Gandarari egin gutuna), *hizcuntzac*(id), *ordaintzat*(id), *etzion* (id), *condenatzeco* (id), *etsai* (id), *itsusiqueta* (id.), etab.⁹.

(4) Beste durangarrak (Arzadun *Doctrina Christianeen explicacinoa* 1731 baina soilik 1758koan ezagutzen dudana 1.ko edizioko Urkixoren *unicuma* galtzean) sistema berbera du baina batez ere <c> duelarik Urkizuren <z> ren ordeztu: *deuso* (1), *jasi* (18), *vicea* (18), *eriozaco* (21), *azagaz* (25), *curucez* (25), *gorpucera* (36), etab.; 30. orrian *gorpuzceraco* bat ere aurki daiteke.

(5) Ik. J. I. Telletxea Idigorasen, «Dos textos euskéricos inéditos del P. Larramendi», ASJU IX (1975) 180-181.

(6) Aurreko oharrean aip. lekuan.

(7) *Lotsacen* salbuespen bakarrarekin.

(8) Ez dut salbuespenik eriden *hilcen* batez kanpo.

(9) Azterketa honetan ez darabilt San Agustini buruzko sermoia mende eta laurden geroagoko argitalpena ez bait zait oinarri fidagarriegia iruditzen ortografi auzietarako, cf. 240. or., 4 bis oharra.

Markatzekoa da 60aren hamarkadan oraindik Kardaberatzek ez duela <tz> bakartzat hautatu *i* eta eren aurrean: *esqueñtzen* (1), *dedicatzen* (1), *servitceco* (11), *costatzen* (11), *escatzen* (11), *escatzen* (11), *deseatzen* (21), *oroitzeco* (21), *confessatcea* (21), *perseguitcen* (31), *gurutce* (31), etab. ditugu *Christauaren Bicitzan*, <tc> nagusi dela lehendabiziko so batean. Ez du lekukotasun zuzenagirik ere ematen, maisuari jarraikiz, *Eusqueraren berri* onetan (1761) <tz> eta <ts> idazteko gomendatu arren:

Ascorenzat nequea dirudi; baña juicioa duenac nequeric batere eztu, esaten dan bezala escribitcean: *tza, tze, tzi, tzo, tzu, tsa, tse, tsi, tso, tsu...* orrelaco beste itzac escribitcea edo esatea, cer neque da?

Nik egin baino irakurketa eta azterketa zehatz eta zabalagoa beharrezkoa izan arren azken hitza esateko, ez dirudi hurrengo lanetan goian azaldutako joera aldatzen denik; Mendiburuk, aldiz, <tz> arauzko bihurtu du leku guztietan <tc>ren kaltetan¹⁰ eta berdin Larizek^{10 bis}.

3. Ortografiaren beste arlo batera igaroaz, markagarria da <h> aren erabilera: letra hori aurkitzen dugu —erdal jatorrizko hitzetatik at— hurrengoetan: *hipuynac* (1), *hume* (1, etab.), *hura* (1, etab.), *hitzeguin* (2), *hori* (3, etab.), *hitzic* (4, etab.), *hizcunderen* (7, etab.), *hizqueta* (14). Lehendabiziko bietan agertzen direnen zergatia besteetakoenetarik ezberdina da zalantzarik gabe eta ez zaigu hemen axola¹¹; bai, ostera, eta asko gainerakoena. Hegoaldeko testuekin ari garelarik *hura*, *hori* eta *hitzen* eratorriek ozenki adierazten dute beren *ha* dela medio Larramendiren edo Larramendiren ondorengo baten aurrean gara, aitzinagokoek (Otxoa-Arin, Irazuzta, Zegamako dotrina...) soilik *ohostu* (eta *hoostu*, *hoostu*) bait zuten idazten, mailebuetarik kanpo, *h* batekin; inoiz ere ez hitz horiek^{11bis}.

(10) P. Altunak paratu *Idazlan argitaragabe*etaz ari naiz zehazki; *Ira-kurraldien* hitzaurrean, esate baterako, ez dago <tc> bakar bat ere. Mikelestorenak, aldiz, *vicitzece*, *bihotcece*, *bihotcean*, *escatcen*, *maitatcen*, *utci*, *aitciñean*, etab. du <tc> arrunt nagusi delarik.

(10 bis) *Cristau dotrinaren esplacacioa*², Madrillen 1773an (ez da eza-gutzen 1757ko 1.aren alerik).

(11) Ik. K. Mitxelena-ren «Miscelanea Filológica Vasca III: sobre la *h* en RS», FLV 1979, 213-220.

(11 bis) Cf. «Ya desde Larramendi escribimos *hura* «aque!» para distinguirlo de *ura* «el agua» (R. M.ª de Azkue, *Gipuzkera osotua*, Euskera 1933, 116).

Larramendik *Artean* (337.or.) «las voces aspiradas apenas tienen lugar en los Bascongados de España, aun las que en lo escrito llevan la h ò la aspiración: pero tienenle en los de Francia, donde es muy frecuente. En esto cada Provincia guarde su estilo, como en el tonillo de la voz» zioen. Berak bere idazkietan erakusleetan eta beste berba gutxi batzuetan baino ez bada ere ezartzen du: *hau, hizqueta, ohore, iheslecu* (S. Tomas eta S. Kasimiroren orazioetan), *hitzoncia, horri hizcuntza, hau, hi, hire, hori* (*Corografian*), *hiri* (*Sobre los Fuerosen*), *hori, hizcuntzari, hau, bihotzarequico*¹², *hitzetatic, hor, hizcundeen, hitzeguiteco, hilcen, hitzera, hizjario, horiec, hizquetaraco zuhur, hiltunen, haren, harc* (Mendibururi egin Sarrera-gutunean).

Aipagarria iruditzen zait, gorago ikusi <tz> ren kasuan bezala Larramendiren egiletasunaren alde mintzo bait da, Kardaberatzek oraindik 1760 eta 1761ean (*Christavaren bicitza* eta *Eusqueraren berri onac*) ez duela ia behin ere erabiltzen *ha*, are maisuak erabiltzen zituen kasuetan, eta bigarren liburuan agerriki azaltzen du bere aurkako jarrera gainera:

Naiz letra, naiz aspiracioa dala... emen gure Eusqueran, ta Bizcaian, Ache ori alferricaco, edo servitcen ezduen gauza da...
Quen ortic: gure Eusquera suave eztzicoarenzat soñu ori ezta (23.or.).

Soilik *Christauaren Doctrinan* (1762 baino geroago) hasiko da *hak* ezartzen: *haren* (5), *hilla* (6), *hirugarren* (6, 10), *hillen* (6), *horiec* (10), *hirurac* (10), *hilltzen* (11), *hiltzeco* (12), *hiru* (14), *harequin* (14), *hilduratzea* (19), *hitzez* (20), etab.; honetan ere badirudi Mendiburu Kardaberatzen aurretik zihoala^{12 bis}.

(12) Hau eta beheragoko *zuhur* ia bakarrak dira L.ren obran (lehen aipatu *ohore* eta *iheslecu* poesian ari dela sartuak bait dira) eta baduke horretan zerikusirik gutun hartzaileak igorleak baino *hak* naharoago erabiliak.

(12 bis) Agirre Oikiakoak erabiltzen ditu *hak* sistimatikoki ez bada ere: *oriec* (255), *hilla* (256), *illac* (258), *hillen* (256), *illen* (257), *hirugarren* (257), *hirugarrena* (262), *irugarrena* (261), *hilltcea* (258), *hitzez* (261), *hiru* (263), *iru* (265), etab. <tz> aldiz, ez du leku guztietan erabiltzen: *guehitcea* (267), *gurutctic* (267), *erreinatcen* (267), *barcatcio* (267), etab. baina gorputz (267) eta *gorputzarenzat* (267). H-arena aski ez balitz *aguinde* edo *poderio* *pean* (256), *bidebaguecoac* edo *injurciac* (259), *diligencia* edo *lasterera* (262), *benignidadea* edo *onguiroa* (266) eta bestek hitzegiten digute Agirrerren Larramendirenganako zorraz. Zenbakiak Urkixoren edizioakoak (ik. 249. or.) dira.

4. Grafiarekin bukatzeko¹³ uki dezadan azentu grafikoaren arazo; sermoian soilik *beté* (4), *atsecabé* (5), *gorrotó* (8) eta *ascó* (16) hitzetan aurki daiteke azentu markatzat har daitekeen zerbait. Azentu falta honek Larramendiren egiletasuna, sendotu ez arren, ez du ere eragozten, zeren eta egia bada ere bere bizitzan argitaratutako lanetan¹⁴ (*Artean*, *Hiztegian*, *Sarrera-gutunean*) marka jarri ohi duela, baditugu bere beste zenbait horrelakorik gabekoak ere: Gandarari egin gutuna, S. Tomás eta S. Casimiroren otoitzen itzulpenak, *Sobre los Fuerosen* eta *Corografian* diren euskarazko zatiak¹⁵; kontutan hartzekoa litzateke, agian, diferentzia honen arazoia bilatzean lehendabiziko obren nolabaiteko asmo pedagogikoa.

(13) Aipatzekoa iruditzen zait, testuan kasu bakarra izan arren, *puisca* (9) gero hiztegian sistimatikoki legez, <is> egungo <x>en ordez bait dugu; Añibarrok ere badu horrelako grafiaren bat bere *Voces Bascongadasen* andoaindarraren eraginaren lekuko. Mitxelena (FLV 1978, 394) markatu zuen jadanik Larramendik nahiz <is> nahiz <sy> zerabilela oraingo <x>en ordez.

(14) Horrela gogoratzen zidan Patxi Altunak (1984-IV-17ko gutuna) sermoiarren egileari buruzko eritzia idatziz emateko eskatu nionean: «Orrialde bakarra aztertuz eritzia ematen ez da batere erraza. Letra harena den baieztatzen ez ukatzen, egia esan, ez naiz benturatzen. Idazkera edo, nahiago baduzu, orrialde horretako euskara harena dela sinestetik bi puntuk atzeratzen naute. Bat: hor ez ba batere azenturik ageri eta Larramendi bere idazlietan —argitaratueta bederen!— azentuaz baliatzen zen. Bi: horko adizkiren bat —*etzeuala*, *ceuala*— Larramendik inoiz erabiltzen ez du. Azkenik *ecen* konpletiboak eta *santea* femeninoak ere dudak handiagotzen dizkidate». *Santea* bezalako formen kasua aurreragorako utziaz, esan behar dut *du*, *zuen* eta gisa horretako —*u*— dun formak nagusi izan arren Larramendiren testuetan, badirela *devana*, *etzevan* eta *ceuan* ere bere *Arteko* poesietan eta ezinbestekoak zituen, gainera, Azkoitian; bestalde, bada *ezen* konpletiba gisa Hiztegiiko sarreran, *Badarásquio*, *badá*, *guré sandiari*, *ecen eguzquiaren jayet-aldéan diradén hizquerac daquitzen batec, erráz adituco duelá Eusquéraz* (CXCII) eta baita *San Agustinen Doanditza* ere: *Eta orain badiot ezen gure Aita San Agustín andia dala...* (164). P.S. Aipatu gutunaren ondoren izan ditugun elkarrizketetan, eta orain testu osoa ezaguturik, (lehenago ezagutarazi behar niokeen bezala), letraren arazoak uxatzeaz gainera garai hartan sermoi hau soilik Larramendirena izan zitekeela pentsatzera etorri da Patxi Altuna ere. Benetan eskertu nahi nioke Patxi Altuna irakasleari testu hau dela eta egin dizkiodan galderei erantzuteko hartu astia eta agertu interesa.

(15) Berriz ere ez dut S. *Agustinen doanditza* sermoia kontutan hartzen (azenturik ez agertu arren bertan) berandu argitaratua izaki.

3. AZKOITIKO SERMOIA(AS) ETA GIPUZKERA ZAHARRA

Testuaren hizkera gipuzkera zaharreko euskalkikotzat sailka daiteke; zehazkiago, orain arte ezagutzen ditugun gipuzkeraren hego-mendebaleko (Azpeitia, Ordizia, Zegama...) lekukoenekin lotzen eta elkartzen da ¹.

Ez naiz hemen euskalki horren deskribaketa orokor bat ematen saiatuko, beste leku batean zabalago eta zehatzago egiteko asmoa bait dut; alabaina, aurkeztu beharko ditut gip. zah.aren ezaugarriarik nagusienak, ASarenen ² kontu emateko. Gainera, ene azken helburua AS Larramendik idatzia dela frogatzea izaki, testu honen usadioaren eta hego-mendebaleko besteenaren arteko zenbait ezberdintasunetan oinarriturik, ASren egilea ipar-ekialdeko giputza izan zela erakusten saiatuko naiz.

Gonbaraketan erabili diren testuak hurrengo hauek dira:

- OA = *Doctrina christianaren explicacioa. Villa Franca Guipuzcoaco onetan euscaraz itcegutendan moduan Erri Noble onen instanciaz escritu ceban beraren Vicario, eta Capellau D. JOSEPH OCHOA de ARINEC, Pueblo onetaco Aurray iracasteco... Urte 1713. Donostian Pedro de Ugarte, ren Echean.*
- AG = Azpeitiko gutunak (1622), I. Sarasolaren, ASJU XVII (1983) 124-128ko argitalpena.
- ZD = Zegamako *Doctrina christianaren explicacioa Cegamaco Escolan (Gastelinaz ostein) eracustendan moduan, milla, zazpireun, eta berroquey, eta batgarren urtean* ³, A. F. Ondarra-
ren argitalpena, ASJU XVIII-2 (1984) 3-62.

(1) Batez ere, baina ez bakarrik, hurrengo orrietan ikusi bezala zenbait ezaugarritan loturak are zabalagoak (Hernialde, Oikia) bait dira.

(2) Eta ez guztien baina garrantzitsuenena; iragarri lan zabalago horretan xehetasun handiagoz aztertu gogo dut gip. zah.eko gainerako testuekin batera. Sermoiaren hiztegia handiegia da hemen emateko eta aurki aterako da Larramendiren beste euskal zatienarekin batera.

(3) Argitaratzaileak «(1741)» dakar lanaren tituluan baina data hori kopiarena da seguruenik eta *ante quem* bezala hartu behar da, berak 13. orrian esan bezala: «Argi dago 1741. urterako egina zegoela, urte horretan irakasten bait zen Zegamako eskolan».

- MI = *Miserere*aren itzulpena (agian XVI. mendekoa), Unzueta-
ren argitalpena FLV XIV (1982) eta L. Akesolorena Karmel 1982.
- GP = Goiherriko platika (XVIII. mendea), L. Murugarrenen edi-
zioa, ASJU XVIII-2 (1984) 186-197.
- ARA = Arakistainek 1746an Larramendiri idatzi gutuna eta haren
omenez ondu poesiak. Academia de la Historiako orijinala
erabili dut Euskalazale 1898ko argitalpena ere aurrean du-
dalarik.
- BK = Bretañako kanta (XVI. mendearen bukaera) ⁴, I. Sarasolaren
edizioa, ASJU XVII (1983) 77-82.

Eki alderagoko azpieuskalkiek dituzten antz eta ezberdintasune-
tarako:

- IR = *Doctrina christiana eguin zuana erderaz aita Gaspar Astete
jesuitac. Ipini du eusqueraz don Juan de Irazuzta erretore
Hernialdecoac, ceña dan provincia Guipuzcoacoan, bere fe-
ligresiac aurrari doctrina eracusteco... Iruñeco Joseph Joa-
quin Martinez impresorearen echea. Urte 1739.*
- AgO = *Christavaren Doctrina Aita Astete, ta beste jaquinsu batzu-
etic, bere contuco aurrezat, aterraa, ta componduzuena,
(alde artaco ondo cequitenen usariora) Oyquiac Valleco
Vicario D. Franc. Antonio Aguirrec 1759 urtean. J. Urkixoren
(lehen) argitalpena, RLPhC 1905-1906.*

Testu laburragoetarako (Isastiren errefracuak, honen eta Etxabe-
ren orazioak, Tolosako bertsoak, gutunak...) K. Mitxelenaren *Textos*

(4) Argitaratzaileak ontzat ematen du Otazuren iritzia (FLV 19 (1975)
43-70) hots, poema gertaeren aldikide dela; alabaina, bere egiturak argiro
salatzen du ez dela ahozko tradizioako kanta baina jakintsu asmakizuna eta
kopia omen denarena (1590 baino lehen) ondo letorke asmaketa datatzat.
Gogora bedi (cf. R. Menéndez Pidal, *Romancero Hispánico* 2 lib. Madrid,
Espasa Calpe, 1953) XVI. mendearen bigarren zatian dutela arrakasta eta
zabalkunderik handiena erromantzero berriko «poema historial»ak; ik. J. A.
Lakarra *et alii Euskal Baladak* II 30-32. Hizkuntzaren aldetik ere ez dirudi
MIa baino zaharkituagoa denik.

Arcaicos Vascos (Madrid, Minotauro, 1964) eta I. Sarasolaren «Contribución...» jadanik aipatua erabili ditut. Sermoia Azkoitikoa izanik, halaberrez erabili ditut Peñafloredaren GS (= *Gavon-Sariac* 1762) eta BB (= *Borracho Burlado*, 1764)⁵ nahiz eta ez diren, ez gutxiago ere, Azkoitiko beren garaiko hizkeraren isladapen hertsia eta bai Larramendiren eraginez mende horren bigarren zatian sortzen ari den literatur gipuzkeraren lekuko⁶.

1. *-a+a> -ea* egiten du: *santea* (1, 11), *esposea* (10), *lotsea* (18), *santearen* (11), *eriotzea* (18). Cf. *culpea* (MI 2), *aitearequin* (MI 19), *Aitearen* (ZD 1), *catholiquea* (ZD 2at.), *dulzurea* (3), *clementissima* (3at.), *honreari* (3at.), *fortalezeta* (OA 101), *templantea* (OA 101). Alabaina, lege hau ez da erabat eta salbuespenik gabe betetzen: *eleizac* (1), *Virgiña* (12), *Virgiñaren* (2, 11), *Virgiñari* (11), *balanzaren* (16)⁷ Nahiz eta aipatu testu gehienetan ere hertsirik ez bete (MIan oso toro, ZDn ia, OAen noiz edo behin) honako honetan, eta areago egungo Azkoitiko usadioa ezagutuaz⁸, erregela hori gabeko hizkeraren bateko (hots, ekialderagoko norbaiten)⁹ hiztunen baten aurrean garelako susmatu beharra dugula iruditzen zait. Badukegu oraindik, susmo hori indartzeko arrazoirik.

(5) RIEVeko facsimilaren arabera aipatua: GSetarako 1.ko argitalpenaren fotokopia darabil K. Mitxelenari eskerrak.

(6) Arrazoi honi zor zaizkio seguruenik batean eta bestean (gehiago GSetan) ematen diren bikoteak: cf. GS *zaituet* (5), *nituan* (5), *ditue* (6), *deve* (6), *erten* (12), *bazaitzit* (7), *nevan* (7), *dide* (7), *devan* (7), *alcarren* (11), *zala* (21), *dan* (21), *dala* (21), *alcar* (7, 21, 34), *alcarren* (11) eta *dituçtenac* (10), *dute* (11), *dezute* (12), *deusere* (16), *dela* (16), *duen* (21), *elcarren* (23), *duela* (24), *dena* (29). BB *didate* (31), *elcargana* (28), *elcarren* (23, 35) [ASan soilik *elcar* (2)], etab. Markagarria da alde honetatik *lurra ediro ecin det/ triste dut biotza gustiz* (BB 1), eta ez dira falta *bildur* (16, etab.) eta *aurchoaz/ pozaren pozaz* (baina 17 *guero eramango gaitu/ veraz batera, puntuaz at*) ere. GPn dagoeneko nagusi dira *duen*, *dute*, *zuen*, *badu* etab. *debea*, *deben* eta antzeko banakaren aurrean. Alabaina *-ti* du soilik ablatiboan: *izanagati* (2), *tabernati* (3), *jocuetati* (3), etab. OAek noiz edo behin erabili legez. *Cerbait arinduco ote dizuen cere tormentuac* (10), *cortejo guztiaac eguiten zizutenac* (10) eta beste Bählerrek («Flexiones verbales de uso actual en Legazpia (Goyerri)», Euskera 1925, 98-99). Goiherri alderako markatu fenomenoaren lekuko dira. ARAK ere *eztuten*, *dizquiot*, *dezaque*, *eztu* (eta *ustaquidac*, *egunarotiac*) baina *deu*, *badu*; *ezeue*, *daguien* eta *dituz dakartza*. Bidenabar, BB 35 *atozque* «bolved» ere bat dator OAen futurozko inperatiboarekin; cf. K. Mitxelenaren, *Sobre el pasado de la lengua vasca* 64-65 or. Lapurdiko exenpluekin, adizki hauek bizk.tik kanpo ere erabili direla frogatuaz.

(7) Bada 8. orrian *loraa* bakar bat ere; cf. GS 6 *eleizaac*, *cantaac*, *coplaac*, 33 *ezpataac*, *lanzaac*.

(8) Iñaki Segurola, Patxi Goenaga eta Azpeitia eta Azkoitia aldeko beste zenbait adiskideri eskerrak.

(9) Cf. K. Mitxelenaren, *Fonética Histórica Vasca*², Donostia 1977, 114.or.

2. Ez du *-r* mantentzen 1.ko eta 2. pertsonetako izenordainetako absoluto eta ergatiboetan; *neuc* 12, *zeu* 3,12, *zeuc* 10(3); cf. GS 9 *neurc* (< *ni haur-k*), *ceur*, MI 3, ZD 10, 63a, 65, *ceurc* AG 10. Egilea kanpotarra izateak lagun zezakeen, noski, bertako hizkeraren ezaugarri bitxi hau ez mantentzen^{9 bis}. Bidenaber, markatzekoa da hego-mendebaleko gipuzkeraz ere, bizkaieraz eremu zabalagoetan legez, *-r*+oklus. topaketak ez direla mantentzen eta *neur-i* MI 4, OA 52,170, *ceur-i* OA 172, ZD 9,64a baina *ceugana* OA 8, *ceurequin* OA 2; bestalde, hedatzen zihozten *ne(u)r-*, *ze(u)r*+ *hori* formak eta beren eratorriak eta GSetako aipatu pasartea dateke paradigmaren egitura zaharra argiro antzematen laguntzen diguten formen azken agerraldia.

3. Halaber, ez da $\left. \begin{matrix} e \\ a \end{matrix} \right\} (u)b$ formarik agertzen: *au* 2(4),3,4(2),5 etab., *deu* 3,4(2),10(3) etab. cf. *lab* OA 135, *laub* ZD 15a,32a,68, *ab* OA 6, 7(2),31(2),129(2), etab., *aub* OA 10, ZD 3a,6,17 etab., *berab* OA 138, *beraub* OA 13, *deb* OA 10,129,131(2),132(2), etab., *deub* ZD 12a,13,23a, 42a, etab. Badirudi ordea *-b* hori ez zela «eransten» Goiheretik kanpo, ez 1622ko AGetan eta ez Peñafloredaren obretan bait dugu bere arrastorik; bestalde zer ere zen egiazki tasun hori, ematen den testuetan defektiboki markatzen da, batez ere OAen: *deu* OA 12,18(5), 28 etab., *au* ZD 36a,37a, etab.¹⁰.

4. Aldiz *-g* mantentzen du 3 pertsonari dagozkion *nork-nori* formetan: *digo* 4,12(2), *digodala* 5, *digon* 12, *digot* 2,4(3), *digozue* 18 (cf. *digo* OA 171, *digoen* OA 136,162, *digoenac* OA 138, *digon* OA 147,148, 150 etab., *digona* OA 39) nahiz eta *dio* 6,10, *dioen* 17, etab.¹¹. Aipatzekoak iruditzen zaizkit *-g* aurkezten duten hurrengo formak *-io* «esan» aditzaren paradigmakoak izaki: *Norc nizaz contu eguingo deu*, *cigon Virgiñac?* 14, *Escritura santeac digona* 17, *Cer digot* 16; *-g* gabeak izanik aditz horren forma gehienak ere, ene ustez, aipatu

(9 bis) Dena den, Larramendiren *Artean* badira *neurc* eta *zeurc*, ez izenordainei buruz aritzean (20. or.) baina bai, gutxienez, 365. orrian eta baita *Hiztegi Hirukoitzean* sv. *yo*: *ni*, *nic*, *neu*, *neur*, *neurc*. Orain konturatzen naitenez Mitxelenak ere idatzi du jadanik (ASJU 1981, 302) $r \rightarrow \emptyset / V-C$ okl. \neq legez.

(10) Zehazkiago, OAek *-au* \rightarrow <au>, *lab* eta besteren bat salbu.

(11) Otxoa eta besterengan ere *-g* gabeak nagusi dira; markatzekoa da Z.Dn eta GPetan *guztiak* izatea gabeak.

adizkiak agerriki salatzen duten sermoiaren egilea ez zela herrialde horretakoa gainerako testuetan ez bait da horrelakorik zilegi: cf. esate baterako *Guztioec digoe borondatez seguicen* baina *Guztioc dioe amar vider amen*, BK-tik atera gabe.

5. *Deklinabidea*. Erg. plur. *hipuynac* 1, *gucioc* 1; genit.: *balanza-ren*, 1, *Jaincoaren* 1, *guizonen* 1, *aingueruen* 1, *gucien* 4, *aen* 9; lokat.: *biotzeco* 6, *zaiñetaco* 7, *beguetaco* 7, *bitarteco* 11; soziati-boa: *Eleizarequin* 5, *ceruarequin* 6, *biaquin* 7, *guciaquin* 2, *inocentequin* 4; partitiboa: *lecuric* 1, *indarric* 1, *daquiqueanic* 10; dati-boa: *Virgiñari* 2, *icenari* 2, *eternoari* 4, *semeai* 5, *bati* 6, *besteri* 6; prolatiboa: *cerentzat* 3, *oñazpicotzat* 3; instrumentala: *oñacez* 2, *izarrez* 3, *eguzquiaz* 3, *bestezaz* 12, *nizaz* 12; adlatiboa: *cerura* 1, *ceruraño* 1, *norgana* 4, *onetara* 5, *beguetara* 11, *infernuraño*; inesiboa: *batean* 1, *lurrean* 1, *echean* 1, *peccatarietan* 2, *oñazpietan* 3, *oñetan* 4, *beregan* 6, *beste lecutan* 9, *naizanean* 11; ablatiboa: *signoetatic* 1, *leicetic* 1, *batetic* 2, *biotzetic* 5, *oetatic* 5, *amagandic* 6, *orretatic* 11.

6. Aditz morfologian sartuaz, *-tu* baino ez dugu aurkitzen: *pisatu* 2, *ezcutatu* 3, 4, *etab*, *aitatu* 4, *prestatu* 5, 6, *amatuco* 6, *ofenditu* 8, 19, *ofrecitu* 9, *consolatuco* 10, *quejatu* 12, *suertatu* 17, *sinistatu* 17; participioetan OAek baditu *venciduco* 14, *instituiduric* 19, *importaduco* viii eta besteren batzu, orotan arrunt ugariago diren arren *amatu* 4, *honratu* 4 eta enparauak. ZDn *-du* askoz hedatuagoa dugu eta AGetan, beren txikian, badugu *rrecibidu* 33 bat *pensatu* 36, *gazitatu* 47 eta *probatua* 53-ren alboan. GSetan, aldiz, ez da bokale ondoren *-du* daraman bat ere agertzen; alabaina, beste zenbait ezau-garritan legez, badirudi arrazoi sendoak direla susmatzeko Peñafiorida ez zitzaiola Azkoitiko hizkerari beti lotu.

7. Joan aditzean *diazenean* 6, *diazquit* 15 du 3. pertsonan Peñafioridak bezala; cf. *Erregeen adorazioko bersuak*¹²: *badiaz* 3, GS 27 *diala*, 33 *diaz*, 21 *diazela*, BB 8 *dia*, OA viii 2 *digeacen*, viii 2 *digean*, 100 *digeanari*, 140 *dijeanean* eta 143 *dijoa*, 134 *dijoacan*, 72,169 *dijoan*, 134,151 *dijoanac*, 100 *dijoanari*, 98 *dijoaz*, 129 *dixoan*; ZDk soilik *dijoanean* 14a eta *dixoaz* 66.

(12) Ik. ASJU XVI (1982), 110. or.

8. -z baduen arren objetoaren aniztasuna *nork-zer* formatako aditzetan isladatzeko¹³ (3 *albaneguz*) bestelako formak nagusi dira egin aditzean bertan: 12 *daguitzan*, 12 *zaguitzala*, 19 *zaguitzaten*. * *edunen* ez du OAen *guindučan* 33(2) eta ZDko 13 *guinducen* eta 30 *guindutcen* (berdin GPetan) antzekorik.

9. Aditz erroa eta atzizkia lotzen dituen bokalea gehienbat *a* da¹⁴: *etzeuala* 1, *ceuala* 1, *dagoala* 1, *cegoan* 1, *cituan* 2, *cenduan* 5, etab.; alabaina badira *e* dutenak ere: (hark) *guenduela* 1, *deuen* 5, *cituenta* 7, *ceuen* 7, *cenduen* 10, *cinduena* 13, *zaituena* 13, *dirudien* 15. Ezin baieztatu dezaket, daitekeena den arren, honen arrazoi bakarra sermoiaren egilearentzat, ekialderagokoa izaki, ezinezkoa zela gogoan bide zeukan paradigma (*zuen/zuten*) ahaztea entzuleen (sing. -a/ plur.-e-) sistimara makurtuaz: gaurko Azpeitia eta Azkoitia aldeko $a \rightarrow e \begin{cases} i \\ u \end{cases}$ (C)—erregelak eta OAen (hark) *debela* 68,134,164, *deben* 164, eta besteren batek ez digute azalpen hori nahi-eta-nahiezko egiten.

10. IGO aditza iragangaitz legez emanik agertzen zaigu: *igo zala* 1, *igon ote naiz* 4. Cf. aldiz OA 3,36 *igo ceban*, 7 *igo cebana*, ZD 2a *igo ceban*, 6a *igo cebala*, 34, 34a *igotceban*, 62a *igocebela*.

11. *-la* du 17 *sinistatu ceuan Erregeac aguinduta eguin zala* (baina ez zen horrela izan) eta, batez ere, 11 *jaquiñez cerbait gozatuco dizudala*-n. Cf. aldiz GS 32 *Essagun du munduac/Jesus jaio dena*. Ondarrak (ASJU XVIII-2 (1984)) markatu bezala, ZDn faktitibo¹⁵ menpeko aditz konjugatuetan nahiz *-la* nahiz *-na* ager daiteke: 6a *sinistu igocebala*, [Peñafloridak ere berdintu: GS 21 *jaquiñic Arzai berribat eldudala*, GS 25 *Arzayzat zendozena/ainciña guenguian... izango dezula... costaco zaitzula*, GS 26 *jaquiñic/ez dala... assico zeradela*, GS 27 *ecustean/...Ardiren bat diala*, GS 32 *Essagun du Munduac/Jesus jaio dena*], 6a *sinistu etorricodala*, 5 *sinistu Aitea dana*, 5 *sinistu Semea dana*. OAek, aldiz, beti du

(13) *Nork-nori-zer* formataz ik. aurrerago atal honen 13. puntuan.

(14) Berdin Legazpian eta bestetan, ik. Bähler 98. orrian.

(15) Berak *kompletiboetan* dio.

-na faktitiboetan: 6 *sinistea Aita dana... semea dana, Espiritu-Santua dana, 7 sinistea concebitu zana... jayo zana... recebitu cebana, 74 sinisten debala Sacramentu orrec debana virtutea, viii nola... ezagun zayon erantzuten debana suficiente dana, 67 eza-guturic... ori gaiztoa dana, 19 badaquit bestela ecin salvatuco naizana, etab.*

12. -eu- mantentzen du *edunen 3. pertsonako formetan¹⁶: 1 *e-tzeuala, 1 ceuala, 16 leuqueana, 2 deuala, 2 ezteu, 4 deu, 5 deuen, 5 deue, 18 badeu, 9 baleue, etab.* Orobat OAek, MIak, AGek, BKak, ARAek, Peñafloidak¹⁷, ZDk eta bestek, azken finean gipuzkera zahar ia osoak¹⁸: cf. *badeu* GS 6, ARA *Poesiak* 24; *badeub* ZD 22,24a, etab.; *badeue* GS 11; *baleb* OA viii(2); *baleu* OA 24,162, LA *Hiztegia* 225, AG 57; *bazeban* OA 141; *cebala* (eta atzizkiekin) OA 17,135, etab., AG 34, ZD 6,6a, etab.; *ceban* (eta atzizkiekin) OA 3,10(2), etab., ZD 2a(2), 11a(2), etab.; *deb* OA 10,129,131(2), etab.; *deban* (eta atzizkiekin) OA 10(2),17,18(5), etab., AG 6, ZD 21,22a, etab.; *debee* ARA *Poesiak* 5,8,16; *debe* BK 5; *debeela* id. 15; *debela* OA 68,134,164, AG 9, ZD 35; *deu* OA 12,18(5),28, etab., MI 6, ARA *Poesiak* 12 eta Larramendiri egin gutunean; *lebanac* OA 149; *leuque* OA 149; *leuqueala* AG 58; *neuquela* ZD 64a; *neque* AG 68; *leuquean* GP 3.

13. *Hipergipuzkeraz*. Puntu honetara iritsiz gero, ezinbestean, eraso beharrezkoa iruditzen zait zenbait lanetan nabari den harako Mitxelenak zuzenki «hiperbizkaiera» deitu asmakizunaren¹⁹ kide bide den «hipergipuzkera»ren aldeko joera. Hots, gipuzkeratzat usuegi eman ohi zaigu gehienik ere gipuzkeraren zati bati baino ez dagozkion forma eta ezaugarririk, gainerako azpieuskalkien gipuzkeratasuna ukatuaz. Egia bada ere Mitxelenak berak aspaldi²⁰ ohartu legez beste euskalkiei *ditu* edo *dio* bezalako forma orokorrak «ebastea» lortu izan duela, ez da gutxiago bere za-

(16) Singularrean, noski, *deitu, *deitue, *zeituan eta *zeituen, dakidanez, lekukogabeak, eta are ezinezkoak, bait dira.

(17) Bere herriko euskaratik hurruntzen ez den neurrian, cf. 6. oharra.

(18) Larramendik *Artean deu, deue/ dute, zuen/ ceuen, zuten/ ceuen* dakartza.

(19) Ik. «Lengua común y dialectos vascos», ASJU XVII (1981), 300.or.

(20) Ik. «Guipuzcoano y vasco», BAP 1960, 236-238.or.

balkundean ez direla hizkera horren tasun guztiak berdintsu aterra. «Imperialismo»²¹ gehienetan ohi bezala, kanporatzen eta zabalzen dena ez da egiaz eta benaz dena, baizik eta honen zati txiki eta hautatu bat, isladapen moeta honek suposatzen duen errealtatearen murrizketa eta txikiratzearekin, batez ere kanpotarrei saldu zaien irudi hori «barneko kontsumorako» bilakatzen denean, edota «jatortasuna» bereganatzen, hizkuntzalaritzan.

Hori da, esate baterako, *debe* (edota *deu(b)*) bezalako formak «bizkaieraren eragintza»²² direla proposatzean gertatzen dena. Ezagunago behar luke *deu-* formak ez direla bizkaieraz oso oraintsu (~1900?) arte agertzen²³; gipuzkeraz, aldiz, hori da **dadu*-ren ondorio orokorra eta *du-* aldaketaren hurrengo pausu bat baizen ez. Orobat dira gipuzkerarenak *-a+a > -ea*, *-du* partizipioa²⁴ eta gorago jadanik ukitu ditudan beste zenbait ezaugarri.

Bizkaiera bezain gipuzkera dugu *egin* laguntzailatzat erabiltzea²⁵ eta horrenbestez usu dakusagu ASan OAen, ZDn eta besteetan

(21) Hitz, bada ez bada, ez da nirea Mitxelenarena baizik; ik. aurreko oharrean aip. lana.

(22) Ik. Pedro de Yrizarren IKER-2ko lanaren titulua; beldur naiz ez ote dudan beharbada gaizki ulertu Yrizar jaunaren iritzi eta asmoa, bere lanean ematen dituen datuak, gorago testu zaharretarik bildu ditugunak eta birritan aipatzen duen Mitxelenaren iritzia argiro bait doaz «eragintza» horren aurka; ik. halaber Ondarra, ASJU XVIII-2 (1984) 9-10. Komenigarria deritzot bere hitzak zehazki aipatzea: «Bizkaierazkoak dira ere, edo bizkaieraren antza dute adizki hauek» *deub*, *debanean*, *debala*, (*igo*) *zeban*, *zebean*, *nabela* eta *baguinduz* aipatuaz (eta irizkide Oregi, FLV 1972, 358.or.); A. Ondarraren filologi lan etengabeak merezi didan begirunearekin, esan beharra dut antzarena ez dela irizpide sendoegia hizkuntzaren historiari eta dialektologi sailkapenei lotu arazoetan, ahozko eta idatzizko testuek bait dute azken hitza. Beste bidetik abiatuz gero *daude* eta *dute* ez dira horren ezberdinak eta tartean dituzten *daue*, *dabe*, *deue*, *debe* eta *due* baino elkarrengandik hurbilago ikustera eror gintezke.

(23) Ez dut kontutan hartzen *Viva Jesus* eta $a \rightarrow e / \left\{ \begin{matrix} i \\ u \end{matrix} \right\} (K)$ erregela betetzen duen beste testuren bat; Barrutiaren orijinaleko *deu* (18) errata da zalantzarik gabe.

(24) Cf. Ondarra aip. lekuan.

(25) Ik. K. Mitxelena, *Sobre el pasado de la lengua vasca* 62 eta erants bekio «*gi-* exclusivamente se usa en Azcoitia, Azpeitia, Cegama, Legazpia, Segura; en Ormaiztegui y Villafranca se oyen juntas *dezaket* y *daiket* y no es sino más allá de Villafranca donde *dezaket* se usa exclusivamente» Bähler 113; cf. Ondarra aip. lek.: «Agintaldian eta subjuntibozko orainaldian, *nor nori nork* adizkietan *egin* erabiltzen da [ZDz ari da] laguntzaile bezala: «Barca eguizcuzu» (1) eta «Barca eguizguzu» (4lat.); «barca deguigula» (4lat.). Bizkaierazko forma propioak dira horiek». Forma hauetaz ik. beherago 29. oharra eta testua.

bezala²⁶: 2 *icusi daguigun*, 3 *albaneguz*, 3 *albanegui*, 3 *epaqui albanegui*, 4 *emango liquet*, 4 *eguin daguiquet*, 6 *jaquin aldaguiquegun*, 7 *esan eguidazue*, 7 *hitzequin ceguiquion*, 9 *billa daguigun*, 10 *consola daguiqueanic*, 11 *isuri eguizu*, 11 *eraguin daguion*, 11 *salterazo daguion*, 12 *esan eguidazu*, 12 *escatu eguiozu*, 12 *atera zaguitzala*, 12 *adi daguigun*, 12 *onda daguitzan*, 15 *esango lioque*, 15 *gozatuco ez lequizquioquen*, 17 *urratu ceguiela*, 17 *eguin aldaguiquet*, 19 *jarrai daguiogun*, 19 *artu daguiogun*, 19 *dei zaguitzaten*, 19 *uqitu eguidazu*, 19 *bete eguidazu*, 19 *esan eguiozu*; hauen alboan gutxi batzu dira *ezanekin osatuak: 8 *beguirezazue*, 8 *icusi ezazue*, 9 *pensaezazue*, 9 *gogora ditzagun*, 18 *artu eztezuela*, 19 *argaitzala*. Oregik²⁷ honela mugatzen ditu egin eta *ezanen erabilera OAen: «ikus ditekenez, gipuzkerak *ezanen bidez ematen dituanak Otxoa-Arinek bi eratan darabiltzi: Aditz-gai bakardunak gehien-gehienetan bizkaierak bezala *eginekin*... eta aditz-gai askarra daukatenak berriz, behin ere hutsik egiteke, *ezanekin»; ZD eta ASan erregelaren bigarren partean «hutsen» bat aurkitu arren²⁸ badirudi hori zela joera orokorra hego-mendebaleko gipuzkera zaharrean. Are urrutiago joan gaitzke: *nork-nori*-zeren pluralean soilik *eginen* formak aurkitzen ditugu²⁹; cf. IR 3,24 *egiuizcutzu*, OA 1 *eguizcutzu*, 63 *eguiztatzu*, 62 *eguiztazu*, ZD 1a *eguizcuzu*, askoz gehiago (% 90?) direla singularrean ere^{29bis}.

Jadanik 1960an jazarri zuen Mitxelenak *dioren* saileko adizkiak gipuzkeraren (eta soilik gipuzkeraren) eredu bakartzat erabiltzea. Berak esan bezala, *dio*, alde batetik, ezaguna eta erabilia izan da gip.tik kanpo Iparralde osoan³⁰, bestetik, gip.z *dio*-formak ez ziren eta ez dira bakarrak: OAek *diogu*, *diegu*, *diguen* eta antzekoen alboan *dirauzcun* «dizkigun», *cirauzcun* «zizkigun», *dirautza*

(26) OA eta ZDri buruz ik. Ondarra aip. lek. eta J. Oregi «Otxoa-Arinen «Doctrina» (1713)», FLV 1972, 360-361.or.

(27) Aip. lekuan.

(28) OAek ere badu zenbait «huts» erregela horretan, hala nola Oregik berak (orrien zenbakirik eman gabe) dakartzan 8 *eguiztazu*, 63 *eguiztatzu* eta 63 *eguiztzu* eta ez dakarren 62 *eguiztazu*; bidenabar, ez dakit zergatik datekeen errata *eguiztzu* Oregik nahi bezala, cf. esate baterako GS 28 *Oguei ta amairu urte / pena andiz beteac/ emango ditzu avec/ ondo gordetzeac*.

(29) Cf. 25. oharra; bizk. *egiguzuz* eta *egidazuz* genituzke, bizk.ren ezau-garria ez bait da z pluralgiletzat izatea baizik eta z hori (cf. *di-z-ki-o* eta *deu-iso-z*) bukaeran jartzea.

(29 bis) Frogak prestatzen ari naizen gip. zah. ari buruzko lanerako uzten ditut.

(30) «Guipuzcoano y vasco», 237-238.or.

«dizkio» eta beste bait ditu³¹. Baditugu azken hauen kideak gure testuan ere: 13 *ciauzcan* «zizkion», 2 *diauzcu* «dizkigu», 11 *diauztan* «dizkidan», 11 *diauzten* «dizkidaten»; areago, horiek dira **edunen nork-nori-zer* pluraleko forma bakarrak, 6 *ciozcala* baten alboan, *-zki-dun* formarik agertzen ere ez delarik. Egoera bera aurkitzen dugu MIan eta Lasarteko bertsoetan³² eta *-rauz-* formak ematen dira are Errialdeko IRren eta Oikiako Agirreren dotri-netan³³.

Orain artekoetan [*deban, debe* eta gisa hortakoez ari da] aditza bizkaieraruntz lerratzen bazan ere hona hemen erabat sortaldera begira jartzen gaituzten zenbait flesio

idazten du Oregik, «*hura* aditz-gaidunetan giputz-flesioak eman dizkigu (*diot, diok...*), *haiek*-dunetan berriz *ra-dunak* dakartzi»ela azaltzeko. Alabaina, *dizten* «dizkida(te)n» (< *diuztan*³⁴, cf. IR 68 *diuztala*, < *diauztan* AS 11, < *dirauztan*, OA 52) oraindik ere erabiltzen da Azkoitia eta Azpeitian, horren etorkiaren bila ekialderantz urrutiegi joan beharrik izateko³⁵.

Argi dago *dio-* eta *dirauz-* formak batera izateak suposatzen duen polimorfismoa (*egin* eta **ezan* laguntzailean bezala) ez dato-rrera gip. zaharrean —eta egungoan, mantentzen dituen neurrian— inongo kanpoko eraginetik. Bere berezko zuen (eta du), aitzineuskaratik edota, bederen, euskararen historiaurretik beste zenbait euskalkirekin batean *gorde* duen ezaugarria da eta horrela azaldu beharra du datuak —aurreiritziak kausa direlarik— ahanzi eta estali

(31) Zerrenda osoa nahi duenak ik. beza 26. oharreko Oregiren lana.

(32) Satrustegiren edizioa IKER-2.ean.

(33) Ez aldiz ZD eta GPren azpieuskalkietan Bählerrek (98. or.) erakutsi bezala Gipuzkoaren mendebaleko zenbait herritan datibozko adizkietan ez bait dira pluraleko formak erabiltzen. Berriz gaude hemen ere bizk.ren eta gip.ren aldameneko zenbait azpieuskalkik batera duten ezaugarri baten aurrean. Zorigaitzez —eta areago araberearen zati bat (cf. Gamiz) ere besteekin batera doala dirudenez gero— bereizkuntzak interesgarriago iruditurik edo moeta honetako isoglosak behar baino ezezagunago dira.

(34) Gogora bedi azpieuskalki honetan $a \rightarrow e / \left\{ \begin{matrix} i \\ u \end{matrix} \right\} (K)$ ematen dela.

(35) *Diztan, dizkun* eta antzeko formak azal daitezke halaber *di-z-dan, di-z-gun* etab. bezala (Cf. Mutriku eta Elgoibarko *diguz, dioz* eta gorago ikusi *egizkuzu, egiztazu*); alabaina forma errenkada horrek eta Larramendiren («Aquí en Azpeitia y Azcoitia, hallo una terminación verbal, y es *dirautzat, dirauzquit*, por *diozcat, diauzcat, dizquit, diauzquit*; pero no las siguen en todas las transiciones del verbo» *Hiztegia XXVI*) lekukotasunak testuko azalpen hori hobestera narama. Markatzekoa da, bidenabar, Larramendik orokorragotzat dituen adizkien artean *-rau-* (eta are *-rauzki-*) ereduak ere badi-rela berak proposatu ekialdeko *-zki-* ereduoen alboan.

nahi ez dituen ikertzaileak; guztiz zilegi eta beharrezko ere izanik hauta beharra literatur hizkuntza edo euskalki bat eraikitzean, onartuezina da, ordea, eraikuntza hori hizkuntza edo euskalki osoarekin eta bere denbora eta lurralde hedadura osoarekin nahastea eta hartzat ematea hizkuntzalaritzan.

Bidenabar, eta ikertu beharrezkoa litzateke Bonaparte eta Azkuek izan dezaketen erantzukizuna euskalkiak zerbait itxi eta aldaezintzat jotzeko ohituran, baieztatu daiteke egun beren artean hain larri (omen) diren ezberdintasunak txikitzen eta ahultzen ez direla gehiegi saiatu ez bizkaitarrak eta ez gipuzkoarrak, bientzat usu «bakoitzarena» «beste(ar)ena ez dena» izan dela pentsa baitaiteke ³⁶.

(36) Nahiz eta testuan ene ustez garbi utzi zein adieratan darabildan «hipergipuzkera» delakoa, ohartu nahi dut ez ditudala ahanzten orren eta «hiperbizkaiera» delakoaren arteko ezberdintasunak, nabarmenak bait dira kronologia, erritmu eta baita ondorioetan ere. Markatu nahi dut ez naizela hemen literatur euskalkien eraikuntzaz zuzenki ari (alde horretatik ez da nolabait «hiper-» ez denik guztiek bait dute hautatu eta bateratu beharra) baizik eta deskribaketa sinkroniko nahiz diakronikoan eriden uste ditudan aurreiritzi batzuei buruz; nolana ere ez dut uste esan daitekenik bigarrenak lehen-dabizikoan eraginik ez duela izan. PS. «auxiliar bizkaferno» deitzen du Azkuek *egin* (*Verbo Guipuzkoano* 144 *et passim*) nahiz eta berak aitortu Oiartzun eta Amezketa kanpo soilik horren formak bildu zituela *nork-zerren* paradigmetan eta ez «benetan gipuzkerazko» («su propio auxiliar», *ibidem*) omen den **ezanenak*. Irizkide du Yon Etxaide-Itharte ere: «Bizkaian ez da aditz-erro hau erabiltzen, inoiz erabiltzen baldin bazen ere eta *Gipuzkoan ere ia galdurik dago datibotan, bere ordez Bizkaiko «egi» aditz-erroa sartu delarik, dirudienez «egin» aditzetik hartuta»; ik. «(e)za aditz-erroa datiboko aditz-jokotan autoretan zehar» *Euskera* XXIX (1984, 2) 601-730; aipamena 601. orrian. Ene ustez, bada garaia «gipuzkera» edo «bizkaiera» berezko duten adieran erabiltzen hasteko, hots, «historikoki bizk. edo(eta) gip.zko testu eta hizkeretan agertu ezaugarriak». Hortaz Azkuek eta Etxaidek berek ematen dituzten datuek ezinago garbi dioskute gip.zko *nork-nori-zerren* formak *egini* dagozkiola gehienbat eta horrela ezagutu beharra dago. P.S. «Hipergipuzkera» edo, agian hobe, «semi-gipuzkera»-ri lotu zenbait arazotaz aritu naiz aurki argitaratuko diren E.H.U.ko Udako Euskal Ikastaroetako hitzaldi batean ere.*

4. LARRAMENDI AS-AREN EGILE.

Aurreko orrietan testuaren hizkuntzaren alderdirik orokorre-nak aztertzen ihardun dut, ezagutzen diren gip. zah.ekoeekin gon-baratuaz, euskalki horrekin —eta, batez ere, hego-mendebaleko azpieuskalkiarekin— ze neurritan lotzen den ikusteko. Eriden ditudan zenbait aztarnak (ik. § 1, § 4, § 9) adierazten duenez, uste dut baieztza daitekela egilea ez zela azkoitiarra edo Azkoitia ingurukoa baizik eta ekialderagokoa¹. Honen alde —Larramendiren egileta sunaren alde, zuzenean— datoz 2. atalean egin grafiaren azterketatik (ik. <tz> eta <h>ri buruzko iruzkinak) atera daitezkeen ondorioak ere, eskua bera (ik. 1.ko atala) atzendu gabe.

Ene lanaren azken atal honetan Larramendiren egiletasunaren aldeko froga gehiago ematen saiatuko naiz sermoiaren hizkera eta estiloa xehekiago miatuaz. Ohartu nahi dut ez dudala uste hemen aurkeztu puntu bakoitzak bere aldetik egiletasun hori halabarrez erabakitzen duenik; bai, aldiz, guztiek batera hartuaz.

Ezer baino lehen, aski da sermoiari so arin bat egitea bere egilea ezin izan daitekela garai hartan hain ugari omen euskalgaitoan ari sermolarietarik antzemateko: «Daquiten pisca arequin, hitz molcho, escúmen baten diña están arequin nola eciñ adierázo dituztén beren esacariac, badarasáte púlpituan hitzera naasi bat, beñ Eusquéra, beñ Erdéra, beñ Latiñera, guciá leudatuá, ciquinduá, baraustuá: ceñean dirudién igo diralá gaiñ artará enzúle burlá eguitera» (*Mendibururi egin Sarrera-gutuna*).

Dotore idatzia dugu, anzatsu, orduan ohi baino esku trebeagoz. Trebetasun hori testu osoan zehar agertzen zaigu egileak ederki erabiltzen bait ditu erretorikaren baliabideak (*ornatus*) irakurketak dirauen artean entzulegoaren arreta aldi oro beregan mantentzeko: alde batetik *evidentia* (*stabat iuxta crucem Jesu Mater eius*, Joan 19) aurkezteko gertakarien lekuan baitlitz jartzen da —gero egiantza lortu ondoren entzulegoa ere hara erakartze-

(1) Teorian zitekeena da, noski, ekialderagoko hizkerak imitatzen ari den mendebal aldeko baten aurrean izatea; alabaina garbi dago ez dela kasu hori gertatzen.

ko—^{1 bis} eta, bestetik haietan parte hartu pertsonaiei egin galderetan eta sermolariak galdera horiei eman ihardespentetan testuaren egitura nagusia oinarritzea lortzen da.

Aldera gaquizquion bada gurutzeari, ta Maria Virgiñari. Baña cer da hori, Virgiña guciz santea? cer esan nai digu zure aurpeguiera damugarri orrec? (3).

Entzulegoari egin deien (*Icusi daguigun, Adanen humeac* (2)) eta zuzenean ihardespenik espero ez duten galderen (*interrogatio*) alboan *sermocinatioak*² eta *subiectioak*³ ere usu darabiltza:

—*Cer esaten diozu? Aoaz isillic dago, baña biotzez, ta bien arteco hizcunderen batean, onela hitzegin ceguiquion* (7).

—*Cergatic, bada, deitzen eztiozu zeure ama? ausaz lotsa cera alaco amagandic jaiio izateaz? Eztaquit nola dedan hitz oec esateco biotzic: eztigot hizcunde oni jarraitu nai gueiago* (13).

—*Berriz ere esango lioque amac semeari, norc nizas contu iduquico deu?, norc zaituco nau ni?* (15).

—*Eta cer da au, ezpada adierazotzea, atseguin dezuela Christo gure Jauna illic icustea: badiozue, ondo dagocala, il dedilla, nai badeu, ala nai dezuela, ta naiz eztanda daguiela* (18).

—*Cer da au, esango dit norbaitec, Virgiñaorrec icenic ezteu, beiñ bederic aitatzeo? eranzungo diot...* (2).

—*Cer bada, esango dit norbaitec, ausaz Virgiña quejatu zan iñoiz... Eguia da, Euangelioac eztigu ecer esaten: baña beiñ iracurri neuan...* (13).

Baina dramatikotasuna ematen dioten *figurae sententiae* hauek baino interesgarriago zait hemen *figurae elocutionis* delakoak ukitzea, haien bitartez saiatzen bait da *oratora recte diceretik bene*

(1 bis) Cf. Quint. 4, 2, 123 *Credibilis rerum imago, quae velut in rem praesentem perducere audientes videtur*, apud Lausberg *Manual de Retórica*, Madrid 1984, II 225.

(2) Hots, norbaiti esan zitzakeen baina ez zituen gauzak ahotan jartzea, horrela bere izaera edo asmoak hobeki azaltzeko; ik. Lausberg op. cit. II § 820 eta hur.

(3) «La *subiectio* es un diálogo ficticio (por tanto monológico) incrustado en el discurso, con pregunta y respuesta (las más veces, con varias preguntas y respuestas), con el fin de animar el hilo del razonamiento», Lausberg op. cit., II § 771.

dicerera iristen eta horrenbestez, haien azterketaren bitartez behin baino gehiagotan aska daiteke egiletasunaren arazoa ⁴.

Erabiltzen dituen *schemak* era askotakoak dira: *anastrophe* (*ain da astun ta icaragarri* (1)), *metafora* (*icusi ceuanean campoe-taco loraa, Jesus Nazaretarra* (8)), *alegoria* (*gurutzea da bere beso biauquin balanza bat ceñean...* (1)), *antitheton* (*ezti gozoa dan be-zanbat... miña ta garratza dan bezanbat...* (2-3)), *oxymoron* (*gucien onguille hura gaitzguillea ta gaiztaquerian bicitua baliz be-zala: guciac aberasten cituena iltze gogorrez lapur biren artean zur bati josia* (7)) eta beste. Haatik, jorienak idazlearen *copia verborum* eta hizkuntz trebetasuna erakuts ditzaketenak ditugu: *homoeteleuton* (*aiñ latz ta garratz* (13), *argal, erbal, bildurti batzuec* (15), *miñac ta samiñac* (2), *eleac ta beleac banatu ciran* (16)), *anitz moetatako errepika*, *paralelismo* eta *kontrajartzeak* (*emen diraugun artean gracia ta guero ceruan gloriaz* (20), *batagandic ez jaiotzeco ta besteagandic bai* (16), *ez sendo ta osasunaz, bai gurutzean josiric, etenic* (8), *cembat eta aunditzen edo chiquitzen dan amodioa, ambat aunditzen edo chiquitzen oi da dolorea* (5), *Biotz arc sentitzen ditu ezpataz josiric balego bezalaco doloreac; biotz arc sentitzen ditu puisca chiquitan ebaquitzen baleue bezalaco doloreac; biotz arc sentitzen ditu berun urtu gorian irabiatzen baleue bezalaco doloreac* (9)) eta, bereziki, *hitz oparotasun horretarako hain ongi zetozen hitz bikote, hirukote, eta are errenkada osoak* (*hura jasotzeco diña pisuric ta indarric ain da astun ta icaragarri pecatua* (1), *jaisten ta ondatzen ceuala* (2), *neurria ta sustraya* (5), *il ta lurperatu zanean* (2), *prestatu ta zucendu cigola* (6), *damuz ta miñez* (10), *ceiñ aundiac aec, ceiñ gogorrac, ceiñ izugarriac* (9), *gazteric lirañena, doaiñic andienecoa, cintzo, yaquintsu, zur, gozo, guciaquicoa, ta ceru gucien miraria* (5-6), *aberats, eder, sendo, osasun onecoac izatea* (6), *Virgiñaren dolore, damu, miñ, atsecabe* (5), *etab.*) ⁵.

(4) *Figurae sententiae* delakoek ere lagun dezakete horretan, noski, nahiz eta neurri txikiagoan eta azterketa finagoen ondoren, ez bait dute idazlearen nortasuna besteek bezain erraz salatzen.

(5) *Paralelismoek* ere hauekin bat datoz (*izarrez burua, illarguiaz oñac, ta gorputz guciá eguzquiá z janci ta ederturic* (3), *Miia gueldi ta isil, ezpañac ichiric, beguiac argui bague, colorea ubel, burua zulaturic, oñescuac josiric, bzicarra bostorzaturic, besaburuac lauridiquituric ta gorputz gucia zatituric* (7), *exalean joko sintaktikotzat aurkezten diren arren. Ohartzekoa da, Kardaberatz eta besterekin gonbaratzeko, edoren bitartezko sinonimia (catauac edo illoea* (17) *soilik behin ematen dela.*

Hegoaldeko idazle ezagunen artean ezer alderatzekotan, soilik Larramendiren *San Agustiñen Doanditzako*⁶ estiloa datorrit burura. Urrutiei ninderamakeen bi sermoion era honetako gonbaraketa irakurlearen esku utziaz, ASan ematen diren zenbait berbaren azterketara mugatuko naiz segidan, beren adierazkortasuna dela medio aski bait dut ene helburua betetzeko.

Larramendik hain gogoko zituen etimologi jokoan barnean kokatzen den *aimbat da «Maria» edo «itsaso miña»* (2) kanpo⁷, sermoiko hainbat hitzek erakusten digu andoaindarraren egiletasuna:

1) *Agur. Agur graziaz betea* itzultzen da testuan *Ave gratia plena* (4). Xehetasun honek lehendabizikoan pentsa baino garrantzia gehiago izan dezake, oker ez banago, testu hau bait da lehena Hegoaldean formula hau erabiltzen; beranduago Kardaberatzek ez darabil oraindik bere biz.zko Astetean (ik. O. C. I 400)⁸, ez eta Mikelestorenak bere *Cerura...n*⁹, ez Aguirre Oikiakoak, Larizek, Olaetxeak eta De la Quadrak beren dotrinetan¹⁰; eta 1864ean ere ez bide zen forma arrunta, J. Urkixok erakutsi zuen bezala¹¹ urte horretan Gasteizko apezpikuak *agur mariyaren* ordez *ave mariya* dotrina baten lehen orrian ezar zedila agindu bait zuen.

Badakigu, aldiz, Larramendik oso begiko zuela hitz hau: *Hiztegi Hirukoitzean s.v. salve* «lo mismo que Ave» *agur* eta «oración de la Salve» *agurra*, *Salbea* ditugu; *Euskara-Gaztelera* hiztegian ere *agur* /adios, Dios te guarde, «te salve», *Agur Maria* «Ave Maria»; baina Gandarari egin gutuna dugu argiena:

(6) Ik. Euskal Erria 1885, 161 eta hur. Ene ustez Axularren irakurketak Larramendiren idazkeran izan zuen eraginik; gogora soilik *S.Ag. en Doanditzako Beste ichaso orri paratu zionean Jainkoak ondarrean bere marra ta esia ...Ordea San Agustiñen argi ichasoari etzion Jainkoak ipiñi muga-arririk ez eta ubaztarririk* (195). Axularren estiloaz ik. J. A. Letamendiaren «Equivalencias léxicas vasco-latinas en el Gero de Axular», ASJU XV (1981) batez ere 230-1 or. eta «Erretorika klasikoaren eragina Axularren aipamenean itzulpenetan», *Euskera* 1977, 157-167.

(7) Eta cf. «*Mariac» esan nai deu «itsaso miña»* (4) eta «en tierras anchas en lo que es hoy Andalucía» (*Sobre los Fueros* 136, argitaratzailearen oharrarekin).

(8) Gero ere badirudi beti *Ave Maria* darabilela.

(9) Urtegabeko ale bat darabilt; bibliografi xehetasunetarako ik. J. Bilbaoren *Eusko Bibliographia* eta hor aipatu A. Berriotxoaren lanak.

(10) Badarabil, aldiz, maisuari eta honekin iparraldeko tradizioari, (ik. beheago) eta (cf. «Larramendiren hiztegi gintzaren inguruan») hurbilagotik lotu zen Ubillosek.

(11) Ik. «Prohibición de la palabra *agur* en un catecismo guipuzcoano», RIEV XXV (1934) 526. or.

Ave, Domine Gandara et Domino Gandara, salutem. Agur eder hau da latiñezco *Ave, Salve, Vale* oyei dagotena, eta euskaldun geienac eztazautena. Españarrac, Francesac, italiarrac beren hizcuntzac dituzte, latiñetik jalquiac, eta ala ere eztute hitzic *Ave, Salve, Vale* ondo esateco danic... *Ave gratia plena*, Agur graziaz betea, gure beco errietan esaten dan bezala, eta Franciaco euscaldunetan ere bai...¹².

Larramendik berba hau beste erdarazkoaren ordeztartzeko zeukan grinarekin bukatzeko aipagarria iruditzen zait Mendiburuaren dotrinaren itzulpenarekin gertatua; *Ave Maria. Agur Maria:/ Ave Maria graziaz betea...* agertzen zaigu hor, baina Altunak bere edizioan markatzen duenez (11. or., 1.ko oharra) «*Agur Maria* hōnek bestek idatzia dirudi, baina ez dago garbi». Ausartegi ote da pentsatzea hemen ere aldatu (gehitu) duen eskua —Altunak berak beste hainbat pasartetan zuhurki markatu bezala— Larramendirena dela?¹³.

2) Sermoian soilik iparraldeko eta ekialdeko euskalkietan erabili ohi ziren hitzak idoro daitezke: *bezanbat, mokadera, etsaigo*. Ezaguna da Larramendik zuen hango idazleenganako zaletasuna eta zenbat goraiatzen eta erabiltzen dituen hiztegia¹⁴. Hain zuzen ere, gip.ko testuak bi garai ezberdinetan bana daitezke arazo honetaz: 1) Iparraldeko hitzik erabiltzen ez dutenak (Larramendi aurrekoak oro) eta 2) Iparraldeko hitzak (noiz edo behin, behar dituztenean, hango ereduren bati jarraitzen zaizkionean...) erabiltzen dituztenak (Larramendi eta honen «segizioko» zenbait).

3) *Norgana. Cer eguingo det bada, edo norganaco naiz? Badaquit guero ere norgana* (4). Ez dut aurreko testuetan aldera dakioken formarik eriden, soilik Larramendi beraren *San Agustinen Doanditzako ken ditzadala zugandik nere begiak? Ordea nortuko ditut?* (227. or.), *ichi itzatzu beintzat neregandu nadiñ* (ibidem), AS 15eko *ceregandu dituzunac* eta, berriz, *S. A.en Doanditzako* (ibidem) *zeregandu nai zenduke?*

(12) Ez dut orain hitz honi buruzko pasartearen gainerakoa hemen ematerik baina erraz aurki daiteke (eta gustora irakurri) BAP 1966 161ean. «Franciaco euscaldunen» artean jadanik Harizmendik (1658, Vinsonen edizioaren Hordagoko facsimilean 3. or.) *Agur Maria cerutic...* du.

(13) Ik. *Idazlan argitaragabeei* (Euskararen Lekukoak 1982) jarri hitzaurreko LVII. or.

(14) Ez du ahazten biza ere hiztegia, gramatika eta Gandarari egin gutunean erakutsi legez.

4) ASan ematen diren zenbait hitz Larramendik asmatuak edota soilik berak lehen iturri bezala erabiliak dira:

a) *abarrakitu*: Azkuek «(AN, G-and., R-uzt.) destrozar» dakar eta «BN-ald-s, G-and., L-ain» dela dio bere aldaera *abarrikatu*. Ibon Sarasolak (*Hauta-Lanerako Euskal Hiztegia*, s.v.) «(*1745, 1783) G.g.er.» definitzen du, hots, «gaur gutxi erabilia, 1745ean lehendabizikoz hiztegi batean (Larramendirenean) eta gero 1783an testu batean (Lizarraga Elkanokorenean) agertzen dela». Oso esanguratsua iruditzen zait «G-And[oain]» izatea eta Larramendiren hiztegian agertzea, ia seguruenik Lizarragaren lekukotasuna haren gain oinarritzen bait da; AS 9 *Beren ezur gucietan abarraquituac, zatituac...* litzateke *Hiztegi Hirukoitzean* oinarritzen ez den hitz honen lehen lekukotasuna.

b) *mindun*. *Epaqui al banegui gueure Ama mindun oni manturic ederrena! Orrela egon bear deu Virginaric gozoena, miñez, damuz, ezpataz ene biotza josiric?* (3), Mariaren atsekabeak kontaktatu ondoren. Azkueren bi esannahietatik (1.º «resentido», 2.º «atormentado») bigarrena egokitzen zaio ASko testuinguruari. Hemen ere baliteke Azkuek dakarren Duvoisinin lekukotasuna bigarren eskukoa izatea eta azken finean Larramendiri mailebatua (s.v. *doliente*); Azkuek «resentido» itzuli arren ez litzateke istilu handirik itzulpenaren aldetik (*gogoa bethi mindun gelditu*). Hegoaldeko lekukotasun zaharrena —eta bakarra 1745 arte— *Artekoa* dugu: *Cegocan gustu bati (etzan mindun)* «sólo a un gusto aspiró (y era buen gusto)» (391-392. or.).

c) *guziakiko*. [*Semeak*] *guciaquicoac ta mundu guciaren cho-ragarri diranean* (5), *gazteric lirañena, doaiñic andienecoa, cintzo, yaquintsu, zur, gozo, guciaquicoa, ta ceru gucien miraria* (6). Hitz hau ez da agertzen Azkuerengan ez eta (argitaratutako) eraskinetan ere, asmatzailearen eskua erraz asmatzen bait zen. DRAEk *guziokiko* dakar A. J. I. Aranaren pasarte batetik aterea: *Eleiza katoliko edo guziokikoaren (Loyolako 17)*. Ez dut uste gehiegi luzatu beharrik dagoenik, Aranari buruz zerbait ezagutu ezker, bere lekukotasuna ez dela askea baina Larramendirengandik mailebatua (s.v. *universal* eta hurrengoak) erakusteko.

AS atetiko hitz honen agerraldirik zaharrenak *San Agustinen Doanditzan* agertzen dira eta guztietan *guzierakorekin*¹⁵ elkarturik

(15) Ik. *Hiztegi Hirukoitzean* s.v. «cathólico, quiere dezir universal» eta eratorrietan eta euskara-gaztelera hiztegian (240. or. P. Altunaren edizioan).

formula bat osatuko bait lute: *Ez da iñoiz ikusi... argi guziakikoa eta guzierakoa danik (3), Jakin bezate izan dala munduan argi bat guziekikoa eta guzierakoa (3), argi bat guziekikoa eta guzierakoa geren adiunetik kanpora (3), beraz San Agustiñ da argi guziekikoa eta guzierakoa, beste argi guztien gaya eta jayotza (11), Ark badu argi bat guziekikoa eta guzierakoa (15).*

d) *malmetititu*: *Ceregandu dituzunac, eztira malmetitzen, ez-teue nizaz casoric eguiten, ta cer contu besteac eguingo deue nizaz?* (15). Azkuek *malmetididu* (B-ond.)¹⁶, *malmetititu* (AN, Liz., G-gab) «apurarse» dakar baina bai Lizarragaren eta bai Azkuek aipatzen duen Lardizabalen iturria ezaguna bide dugu: *Hiztegi Hirukoitzeko* «(Hazer) caso de algo». ASaz kanpo, hemen ere ezagutzen dudana hitz honen lehen agerraldia Larramendiren testu batean aurkitzen da, Mendibururi egin gutunean: *Bedereco erguelqueria! Etzaitteala zu malmeti.*

e) *hizkunde*: *Eztaquit nola dedan hitz oec esateco biotzic; eztigot hizcunde oni jarraitu nai gueiago (13), Aoaz isillic dago, baña biotzez, ta bien arteco hizcunderen batean, onela hitzegin ceguiquion (7).* Azkuek «(G, Añ.) lenguaje» dakar, gip.tasun horri buruzko xehetasun gehiago gabe; nolana ere Añibarro (*Voces Bascongadas* s.v. «idioma») ez bide da etorkizko iturria baina Larramendiren (ibidem) zordun, bere hiztegiaren zati handi batean legez; *Voces* ezagutzen duenak badaki ez dela kasu bakarra «g.» batek soilik Larramendiren hiztegitik hartua dagoela esan nahi duena. Larramendiren obretan aurkitzen ditut *hizkunderen* lehen lekukotasunak: *Guiputzean hizcunde horiec? (Corografia 153), Gure eusquéra ederrá lembicico hizcúntzetatic dec, áraco Jaincoác maneatu ta isúri cituen áyetatic, ez beste hizcúndeén náspillatic sortua (Hiztegia CXCII), hor dabilzán hizcúndeén náspillai (Mendibururi egin gutuna 278), Beste bátzuec dituzu, guré Eusquéran nai ez luquéenac beste hizcúndeetatic hizcho bátere (id, 279), (San Agustinen Doanditza, 226) Au Jaungoikoaren izkúndea! (id, 279), Eusquérari erachi záizca Gaztelaniatic, Latíñetic edó beste hizcúndeetatic hitz ascó (id, 227), Ez eta obeagorik adituko ere, biziago, gozago eta amorezko itzkúndean andiagorik (id.).* Soilik ge-roago —eta bere eraginez— aurki daiteke hitzberri hau Karda-beratz (*Euskeraren berri onean, adibidez*) eta besterengan.

(16) Agian Txomin Agirrerengan irakurria?

f) *beardanezko*: (3), *Oi eta atera al baneguiz [izarrak] beren lecutic, Señora oni beardanezco coroe bat eguiteco!* Azkuek ez dakar bere hiztegian, bai aldiz DRAEk («debido, necesario») baina Larramendiren Mendibururi egin sarrera —gutuneko exenplu bakarrarekin: *hitzera oná, beardanézcoa cein dan, eztézu áyetan aurquituco* (280). Ez dut *Hiztegi Hirukoitzean* aurkitzea lortu.

g) *beargai*: *Cein da latz eta gogor nere egungo beargaya! Ecin hitzic eguin daguiquet graciac ezpadit laguntzen* (4). Azkuek ez dakar hitz hau baina bai —nahiz eta «(B-oiñ), ingerencia»¹⁷ bezala horren aldaera den *beargei*; DRAEk «oficio» eta «labor, asunto, negocio» itzultzen du¹⁸ bietan Larramendiren hiztegian oinarriturik eta ondoren Kardaberatz, Arrue, Mendiburu eta Gerrikoren exenpluak eranstean ditu¹⁹. Usu darabil Larramendik hitz hau bere euskarazko idazkietan: *Obeco nuqueala ichegui bearguai goragoren ta ederragoren bati (Corografía, 300), El aquio; hitzoncia, beargai char dioean horri, ta ara ni ichechico nacheoc prestua-goari (ibidem), ain dec beargai hau andi, larria (ibidem), alá oi dá-rabilzu, aiñ aisa ta itobaguéz, beste escu-árteco beargai errázen bat baliz bézala (Mendibururi egin gutuna, 277), Zér dute, bada, begi oyek, alako beargayak Jainkoari ematen eta aiñ beragandik kanporatzen dutenak? (S. Agustinen doanditza, 226), Beraren jai ta beargaiac pozic gogora itzazu (S. Kasimiroren orazioa).*

h) *jaiera*: *Cein dira guichi Virgiñaren doloreaz contu eguiten deueenac? Cein guichi doloreen amagana beren jaiera deueenac?* (14). Azkuek «1 (G-and) inclinación, 2.º (G, ...) devoción. En esta segunda acepción se usa mucho entre predicadores» dio. Ez bide zuen azken honetan gutxi lagunduko horrela azaltzea 1745eko hiztegian²⁰. Lehendabiziko lekukotasunak hiztegiaren egilearen testuetakoak dira: *San Casimiroren Virgiñarequico jaiera, hizqueta eta errege biguñez betea; Egunoro... (S. Kas.ren orazioa), Jaincoac emán ezpacizún Jesúsen bihotzarequico dezún jayerá*

(17) Horrela mantentzen du DRAEk baina *Zuk eztaukazu emen beargeirik* (F. Seg.) berdin itzul daiteke «labor, asunto, negocio» bezala ere (ik. beherago).

(18) Erants bedi, gutxienez, «dependencia»; *beargaya* agertzen da euskara gaztelera hiztegian (174.or.) ere.

(19) Gehi bekie lehendabiziko agerraldien artean *Aimbeste beargairequin* «si teniendo tanto que hacer» (*Borracho Burlado* 15).

(20) Eta baita euskara-gaztelera hiztegian ere (251. or.).

hori, ain viciá, ta sutua (Mendibururi egin gutuna, 227), Erein dezú Jesúsen bihotzaréquico jayerá Euscalerrietan (id, 280), lan-datu dezun amodioa, ta jayerá, gueituaz, anditudz, ta sutudz joango da (id, 281).

Hauek honela izanik, orain arte emandako frogarik bortitzene-tarikoak genuke Larramendiren egiletasunaren alde. Har bitez gogotan hurrengo aukerok AS eta Larramendiren arteko harremak definitzeko: a) $L(\text{arramendi})k < X$ (= ASren egilea), b) $X < L$, c) $L + X < Y$ (= L eta X ez den edozein), d) L / X (iturri ezberdinak, halabeharrezko kidetasunak) eta e) $L = X$. (d) aurretiaz alboratua dugu hain zuzen ere L eta X arteko kidetasun eta antzak ez bait dira kasualak baina bi testuak hertsiki lotzen dituztenak; (c) hipotesi bezala daitekeena da teorian baina ez du inongo egiantzik eta *entia non sunt multiplicanda...* ezaguna aplika dakioke ez bait dugu Y hori —zeinetatik hartuko bait lukete, bakoitzak bere aldetik— asmatzeko, edo suposatzeko, inongo oinarririk. (a) ezinezkoa da *mindun* jadanik *Artean* agertzen bait da eta, gainera, hipotesi honek ez bait lituzke azalduko L-k erabiltzen dituen hemen ez aipatutako gainerako hitzberriak; (b) ezinezkoa da (bal-din eta $L \neq X$) zeren eta onartu beharko genukeen Xek Lri hartu dizkion hitzak azken honek soilik erabiliko zituela bere idazki eta hiztegieta Xek AS idatzi ondoren eta, halaere, delako hitz hauek lehendabizikoz L-k erabili zituela mantentzen jarraitu²¹.

Beraz, ez dago (e), $X = L$, onartu eta Larramendiren egiletasuna ezagutzea baizik.

Zenbait gogoeta llabur, galderak hobe, testuari berari hitza eman baino lehen. Larramendiren sermoi hau nola iritsi ote zen Zarauzko frantziskotarren komentura? Ezaguna da, euskal literaturako obra goren asko bait dira bere lekuko, horko frantziskotarrak saiatu zirela komentuaren hormetarik at egiten zenaz jabetzen eta baita beraiei zor diegula euskal ondarea hein on batean ez hondatua ere. Alabaina, sermoi hau noizdanik ote hor? Larra-

(21) Hemen ez zait axola L-k guk ezagutzen ez dugun beste testuren bat (L') ondu zuen eta gero hortik hartu Xek (eta L-k) zeren eta $L' = Y \rightarrow$ (c) eta aski da L-k hiztegia egiterakoan hitzberri bakar bat asmatu zuela onartzea (cf. (a)) hipotesi hau deuseztatzeko.

mendiren garaitik egileak berak emanik ala, geroago haren erlijio-kideak sakabanatu ondoren, norbaitek noizbait hara eramarik? Itauna, batera nahiz bestera ihardetsi, ardurazkoa da testuaren transmisioaren historiarako eta, honenbestez, euskal literatur historiografian, ene aburuz, gehiegi argitu ez diren idazleen arteko hartueman eta loturetan sakontzeko.

Badakigu bestalde oso begiko zituela Larramendik Zarauzko frantziskotarrak:

No se puede dudar que, de pocos años a esta parte, se predica en vasconce menos mal que antes, y que hay predicadores que en sermones morales predicán absolutamente bien y con limpieza, y con gusto y fruto de los oyentes. Así por lo común los misioneros en sus sermones, y con especialidad los franciscanos misioneros de Zarauz que, a su mucha virtud y observancia, y al celo de las almas, han añadido el cuidado y trabajo de predicar un vasconce claro, inteligible, limpio y bien ordenado, según el carácter y sintaxis de la lengua, y desmienten con su práctica las quejas mal fundadas de los vascongados holgazanes.

(*Corografía* 291)

Ez dakit laudoriook Larramendi eta haien arteko lotura zuzenik suposatzeraz adinako eskurik ematen diguten; Loiola eta Zarautzen hurbiltasunak ez bait du bederen hori siniskaitz egiten. Nolanahi ere den guzti hau, mereziko luke Zarauzko komentutarren historia on batek, euskal literatur bizitzan izan duten eragin eta garrantziaz oinarri sendoagoekin hitzegiteko. Horrelako ametsak gauzatzeko itzaroten egon nahi ez dutenentzat ere ez litzateke mesede eskasa izango hango artxibuko sermoi eta beste paperen katalogo zehatz bat, seguru asko oraindik ez bait dira ahortu altxor ezezagunak; ez da zer esanik, noski, nortzuk luke ten lan beharrezko hori egiteko aukerarik hoberena.

Azkenik, eta Larramendirengana bihurtuaz, testu honen aurkikuntzak inoiz baino garbiago uzten du, ene aburuko, andoaindarraren obraren euskarazko alderdiak duen garrantzia euskal literaturaren historiarako eta, oro har, euskal filologiarako; bada garaia, beraz, zor diogun arreta egokiturik alderdi hori hobeki jorratzera presta gaitezen ez bait deritzot uzta eskasen beldur izan gaitezkeenik.

5. TESTUA.

Azcoitico Parro-
quian 1737. urtean.
Virgiñaren icenaren
egunean

Stabat iuxta crucem Jesu

Mater eius. Joan. 19.

Ceruco amabi signoetatic iraillean oi degu Libra, edo balanza deritzan izar pilla bat²; hipuynac diote, ecen beñi batean Justiciac lurrean lecuric arqitzen etzeuala, gogaitu ta igues igo zala cerura, ta ifiñi ceuala bere vicitza balanzaren echean. Vstecabea dirudi onec; baña da gauza bat egungo euanjelioac dionari ederqui dagocana. Esatendigu, Virgiña guciz santea dagoala zutic gurutzearen ondoan, *stabat iuxta crucem Jesu mater eius*; ta eleizac dionez, gurutzea da bere beso biauquin balanza bat, ceñean pisatu zan Christoren gorputza, *beata, cuius brachiis pretium pendit saeculi: statera facta corporis, tulitque praedam tartari*³. Alde bata pecatuz beteric, infernuraño jachia cegoan, artan guendela Adanen hume guztioc. Etzan guizonen artean lurrean, ez eta ceruan aingueruen artean, hura jasotzeco diña pisuric, ta indarric: ain da astun, ta icaragarri pecatua. Argatic Jaincoaren semea, guc ecer mereci ez guenduela, guizon eguin, ta jarri zan balanzaren beste aldetic: eta nola cecartzien Jaincoaren indar guciac, jaso guinduen ceruraño, gueuntzan leicetic, jaisten, ta ondatzen ceuala bere burua, (2) il ta lurperatu zanean. Artaraco bada nere iritzian dago Virgiña gurutzearen ondoan zutic, balanza au escuetan deuala; icusi daguigun Adanen humeac, nolaco Justicia eguiten dan, ez pecatarietan, bai gure pecatuac bere contura artu cituan batean, bai Jaungoico-guizon, pecatu bagueco, Virgiñaren seme bacarrean. Gaur bada hitzeguin beardegu Calvarioan⁴

(1) G(ero) E(rantsia) *gauden ill onetan*.

(2) G.E. (*alacoai derizte Signoac Ceruan*).

(3) L(erro) A(lboan) *in hymno*. Ez ditut markatzen latinezko zatietan egin zuzenketak.

(4) G.E. *ta gurutzearen ondoan*.

bagueunde bezala, balanza au bere escutic quentzen diogula Virgiñari, ta artzen deuala bacoitzac bere escuan pisatzeco aldebatetic Virgiñaren miñac, ta samiñac, damuac ta doloreac, bestetic gueren ajolacabea, ta ardurabaguea, eta cein esquer gaistocoac gueraden.

Cer da au, esango dit norbaitec, Virgiñaorrec icenic ezteu, beñ bederic aitatzeuco? eranzungo digot, gaur bear guenduela icen orren eguna: baña ez egunic idorotzen dedala, ez eta Virgiñaren icenic gaurco euangelioan. Berriz ez bide dira ondo elcar aditzen Virgiñaren icena, ta Virgiñaren doloreac, eta orregatic alde eraguiten zaca gaur icenari. Nic esango det cer dan. Virgiñari deritza *Maria*, ta icen au da alde batetic ezti, gozoa, ta adierazotzen digu Jaungoicoaren ama bere aunditasun, ta doañ guciaquin: bestetic da miñ, garratza, ta adierazotzen diauzcu Virgiñaren doloreac, cergatic aibat da *Maria* edo *itsaso miña*: baña cerez mindua, ezpada oñacez, atsecabez, damuz? Orain bada ezti⁵ gozoa dan bezanbat, (3) camporutzen degu gaur Virgiñaren icen au: miña ta garratza dan bezan bat, betor, ta bego: eztagoca besteric gaurco egunari. Aldera gaguizquion bada gurutzeari, ta Maria Virgiñari.

Baña cer da hori Virgiña guciz santea? cer esan nai digu zeure aurpeguiera damugarri orrec? Cerentzat dezu soñeco gaua dirudien hori? Cer eguin da zeure beguien gozoa? nora joan da zeure arpeguico edertasuna? non ezcutatu da zeure colorean naste churigorri preciatu hura, edo nola dago aña itsusqui ubelduric? Oraindaño esan oi cideen, zeu ciñala araco ceruan beñ batean aguertu zan señalear aundia, izarrez burua, illarguiac oñac, ta gorputz gucia eguzquiaz janci, ta ederturic ceucana. Eta bada-cust, utseguin ceueela. Ezperen non cerate esquer gaistoco izarrec? Oi eta atera albanegui beren lecutic, Señora oni beardanezco coroe bat eguiteco! Non cera, Cinthia, illargui aldagarria? Oi eta albanegui oñazpicotzat⁶ ezarri aren oñazpitan! Non ote zabilta oraingoan bederic ezaguera bagueco eguzqui itsua? Oi eta zeure argui-errañuetatic epaqui albanegui gueure Ama mindun oni manturic ederrena! Orrela egon bear deu Virginaric gozoena, miñez, damuz, ezpataz ene biotza josiric?

Eta Ama maitea, atozea, non da zeure aurra, Jaungoicoa dan hume chucun, polit hura? eztaucazu besoetan, eztaramazu escu-

(5) Zerbait zegoen lehen, gero borraratu eta hau idatzi da.

(6) Beste zerbaiten ordez.

tic, eztezu alboan, ez beguien aurrean. Non da zeure seme bacarra? non zeure argui, zeure asnase, zeure bicia? Ote da gurutzean dagoan gorputz itsusi beztu hura?⁷ O cein ur, ta sa- (4) mur jarioco zaizcan negarrac bere beguetatic gueure erreguiñari! ô mocadera, lienzo churi alaco negar tantaz beté ta üanditu ciñatenac! norc emango liquet zuetatic bat, nere ezpañac uquitzeuco, ta Virgiñaren negar inocenteaquin⁸ nere negar pecatariac nastutzeco? Cein dan latz eta gogor nere egungo bear gaya! ecin hitzic eguin daguiquet graciac ezpadit laguntzen: ta eztet hura billatzeco nora nere burua irauli! Belaunico Virgiñaren oñetan jarrico ote naiz? baña cer esango digot, oñacez, damuz, miñez gañez eguiñic badago? Graciaren escatzeac gogoratuco digo bere dolore gucien asiera, ta jaiotza, ta eztirudi ondo, nic aren miñac auditzea. Igon ote naiz cerura? baña oraindio ichia dago, ta arria bezain gogor. Otseguingo ote digot Aita eternoari? ay ene! arestian bere semea ez aditu nairic cegoan, ta nola adituco nau ni? Joango ote natzaca gurutzean dagoan gueure Erredentoreari? Bai, baña onezquero ausaz il da. Cer eguingo det bada, edo norganaco naiz? Badaquit guero ere norgana: doloreen Amari eguin bear digot ez besteri, graciaren escari au. Ainguerua etorri citzacanean berri onac ematera, esan cigon, *Ave gratia plena*⁹; agur graciacez betea: cergatic bada bere icena aitatu ta esan etzigon *Aue Maria*, ta cergatic ezcutatu cigon icen eder au? Eranzuten deu Delvioc, *ideo quod nomen istud omen amatoris futuri sciret angelus paranimphus hodie salutaris ab nomine abstinuit, nec dixit Aue Maria gratia plena*¹⁰, *sed Aue gratia plena*. Ezcutatu cigon aingueruac Virgiñari bere icena, cergatic *Mariac* esan nai deu *itsaso miña* ta ain zori oneco (5) berriac ematen ciran¹¹, egun batean, etzetorren ondo bere icenean Virgiñari gogoratzea bere doloreen itsaso samiña. Bada contraco bideric gaurco egunean, Virgiñaren dolore, damu, miñ, atsecabé gucien egun batean, eztagoquit gaizqui orreec guztioac berriro esatea Virgiñari bere icenean. Banoaquin bada graciaren esque, Elizarequin batean esaten digodala, *Aue Maria*.

(7) G.E. *Oi eta hori orrela baldin bada*.

(8) G.E. *gaitzbagueacquin*.

(9) L.A. *Luc. 2*.

(10) L.A. *Polem. 2*.

(11) *Agian 1*.

*Stabat iuxta Crucem Jesu**Mater eius. Joan 19.*

Escuetan degula bada, artu degun pisu au, dacusgun aleguñez cembat pisatzen deuen Virgiñaren doloreac. Dolore baten neurria ta sustraya omen da amodioa: cembat eta aunditzen, edo chiquitzen dan amodioa, ambat aunditzen edo chiquitzen oi da dolorea: bada contu onetara fiñ eta neurri baguecoac dira Virgiñaren doloreac, cerren finic, eta neurric baguecoa¹² izandu dan Virgiñaren amodioa. Gurasoac nai oi die beren semeai biotzetic: ta semeac doañ andicoac diranean, nai oi die gueiago: eder galantac diranean, are gueiago: cintzoac eta asco jaquiñac diranean, are gueiago: guciaquicoac, ta mundu guciaren choragarri diranean, are amaten dituzte gueiago. Baña pauso ber ber oetatic negar eguiten deue ,alaco semeac iltzen zaistenean. Bada, ô Virgiña guciz santea, norc esango digu, cembat nai izandu cinion zeure semeari, ta cembat damu artu cenduan aren eriotzean? baña nolaco semea? Christo Jesus, ama gucietatic jaio dan semeric ederrena, ceruac oraindaño prestatu deuen gazteric lirañena, doañic andi(6) enecoa, cintzo, yaquintsu, zur, gozo, guciaquicoa, ta ceru gucien miraria. Nolaco amodioa beraz izango cion bere amac onelaco seme bati? Virgiñac berac badio ecen Jaungoicoac prestatu, ta zucendu cigola biotzean amodioa, *ordinavit in me charitatem*, bacantzen cigola zaldun pilla aundi batzuetan bezala batallaren bat ematera diazenean, *distributam in ordines militares, ac in proelium procedentem*¹³. Nori baña eman bear dio batalla au Virgiñaren amodioac? Nori? beste edoceñ neurtu, ta aldera¹⁴ nai daquiquéonari. Amodio gucia, onirizte¹⁵ gucia, nai ta borondate gucia, mundua asi zanetic izandu diran ama guciena, ur tanta bat itsasoaren aldean bezala da, Virgiñac bere semeari cion amodioaren aldean.

Beste gurasoac zor eztie beren semeai, aberats, eder, sendo, osasun onecoac izatea; cerren semea ezta jaiotzen nai deuan amagandic, ezta bere escuco batagandic ez jaiotzeco, ta besteagandic

(12) Azken letra bat tatxatua edota tinta mantxa hutsa.

(13) L.A. *Delvio ubi supr.*

(14) *neurtu ta... compara* edo antzeko zerbait tatxatu eta gainean jarriak.

(15) *-a* ere irakur daiteke.

bai. Baña Virgiñac zor cion bere semeari¹⁶ ceuan gucia: zor cion beñicbeñ munduan zan humeric¹⁷ eder gozoena izatea: are zor cion jatorriz degun pecatu bague sortzea, gracia guztiaz betea, aingueruac baño gorago jaso, ceruarequin lurraren aguintaria, ta erreguiña, ta beste gucien gañean Jaungoico baten ama izatea. Orain bada oec cecusala beregan Virgiñac, ta zor ciozcala bere semeari, ez besteri, nola uste dezue amatuco ceuala, nola naico cigola, ta cein izango ceuala biotzeco maite? Ezta au lurrean vici gueran artean, jaquin aldaguiquegun gauza, eta eztaquit, aingueruac ere jaquingo al deuen ceruan.

Aimbeste bada bere semeari nai izandu cion amac, icusi ceuan illic bere adinaren lorean, illic se- (7) meric gaitzbagueena, peccatuen cutsuric ere etzeuana. Bacecusan gurutzearen ondoan, gazeric ederren arc bicia justiciac aguindu ta galtzen ceuala: gucien onguille hura gaitzguillea, ta gaiztaquerian bicitua baliz bezala: guciac aberasten cituena, iltze gogorrez lapur biren artean zur bati josia. Atozte batean seculaco urte guciac, esan eguidazue arren, iñoiz ere sortu dan alaco icusgarriric. Eta doloreen Ama, cer diozu? Arren hori da zeure semea? Espiritu Santuagandic sortu zana? Secula guciac icusi deuen guizonic ederrena? Nola dago bada hitzic, asnaseric, bicirican bague? Nora zaca bere zaiñetaco odola? Lurrean, baratza, cale, bide gucietan isuria, ta borrero latzen oñazpietan, abere batena baliz bezala. Miia gueldi ta isil, ezpañac ichiric beguiac argui bague, colorea ubel, burua zulaturic, oñescuac josiric, bizcarra bostorzaturic, besaburuac lauridiquituric¹⁸, ta gorputz gucia zatituric. Cer diardu bada zure amodioac? Cer esaten diozu? Aoaz isillic dago, baña biotzez, ta bien arteco hizcunderen batean, onela hitzegin ceguiquion. Ay nere seme gozo, nere beguietaco argui, nere biciaren bicia! nola ifiñi zaituzten Adanen humeac! onelaco acabera bear ceuen asiera aifñ ederrac? pagu au mereci ceuen zeure oneguiñac? itsustasun au aingueruen edertasunac? eta il bear ceuanean, ecin bestela acaba citequean neure erreyetaco seme bacarra? Ay neure semea, ta jabea, nolacoa zaduzcaten guizonac, ta emacumeac? Cer eguin ote dezue? Cer pecatu, cer dollorqueria, cer gaiztaquerietan arquitu ote cera? Cer gaitz, cer calte eguin diezu guizonai? Certan ofenditu

(16) G.E. *Izan eta.*

(17) *beñic...* *hume*- zerbaiten gainean idatziak dira eta lerrotik ere atera egiten dira.

(18) *-aur-* oso ahula baina, cf. *lauridiquituac* 9.or.

(8) dituzu? Cergatic dizute gorrotó, ta etsaigo ain aundia? Ó emen ceraten aingueruac, beguira nolacoa dagoan zeuen criatzallea: aita eternoa, ona emen zeure semea illic, edo alde aldean, zeuri obeditzeagatic. Guizonac, burnizcoac ezpacerate, emacumeac, erruquiric badezute, beguirezazue nola dagoan zeuec irabazteagatic, infernutic ateratzteagatic, cerura eramateagatic. Iкуси ezazue, edolaric neuri mesede eguiteagatic ote dan iñon, ta iñolaz ere neure dolorea bezalacoric, *attendite, et videte, si est dolor similis sicut dolor meus*¹⁹.

Daguiogun²⁰ gustu labur au. Tobiasen amac, bere semea campora bialdu ta cegoanean, sendo, ta osasunaz bacebillen ere, negarrac eguiñ oi cituen erremediaquizon etziranac, esaten ceuala maiz, ay ene! ay ene, neure semea! *flebat irremediabilibus lachrymis, et dicebat heu! heu me! fili mi*²¹. Cer negarrac beraz eguingo cituen amaric onenac, semeric onena cecusala, ez sendo, ta osasunaz, bai gurutzean josiric, etenic, illic bere etsaien escuaz? Raquelec ez consueloric naizeuan, ez consolagarriric, icusi cituenean epaquiric araco Martyreen lenengo lorachoac, amalau milla aurcho, Herodesec illerazo cituenac, *noluo consolari, quia non sunt*²². Nolaco damu ta naigabeac izango cituan beraz gueure Ama doloreenac, icusi ceuanean campoetaco loraa, Jesus Nazaretarra, bere errayetaco semea illic, ta igarturic? Elias, Profeten artean animo andieneco arc, bici ere nai etzeuan, icusi cituenean deseguiñic arrizco altareac, ta illic beste Jaincoaren Profetac, *sufficit mihi Domine, tolle animam meam*²³. Virgiñac (9) icusi ceuan illic Profeten erregea, ta banaturic Jaungoico biciaren altarea, ceñean ofrecitu zan holocaustoric onena, ta santuena. Iкуси ceuan gurutzean, ta guero bere besoetan, nor, edo nola icusi ote ceuan? Pensaezazue astiro urriquimenduaç²⁴. Esan ditugunetan ezta aguiri Virgiñaren doloreen anza deuanic, *similis sicut dolor meu*. Billa daguigun alba-degu beste lecutan.

Gogora ditzagun, iñon edo, aditu, edo iracurri ditugun Martyreen tormentuac: ceñ aundiac aec, ceñ gogorrac, ceñ izugarriac:

(19) L.A. *Jhren.1.12.*

(20) Azpian *eguin diozagun* tatxatua.

(21) L.A. *Hb.10.5.*

(22) L.A. *Matth.2.18.*

(23) L.A. *3.Reg.19.*

(24) -c orijinalean.

batzuec buru-baguetuac, besteac elorri aranzetan arrastatuac: batzuec azotez mallatuac, besteac berun urtu gorian irabiatuac: batzuec surtan erre quiscalduac, besteac putzu izoztuetan itoac: batzuec laurguituac²⁵, besteac erdiratuac: batzuec lauridiquituac, besteac beren ezur gucietan abarraquituac²⁶, zatituac; eta ecin conta lequizquean beste eriotza mota ascó. Bada martyrio orreec gucioc dacarciten dolore guciac igaro cituan Virgíñac bere biotzean. Biotz arc sentitzen ditu, ezpataz josiric balego bezalaco doloreac: biotz arc sentitzen ditu, puisca chiquitan ebaquitzen baleue bezalaco doloreac: biotz arc sentitzen ditu, berun urtu gorian irabiatzen baleue bezalaco doloreac: ta onela beste gañeraco guztiac. Baña ala ere ezteue Virgíñaren doloreen anzic, ecer ez bat dirade aen aldean. Eztiot guezurric, ezpada santuac esaten deueena, *quidquid crudelitatis inflictum est corporibus martyrum, leve fuit, aut potius, nihil comparatione tuae passionis*²⁷. Eta²⁸ dolore (10) etzeuan izandu. *Non est qui consoletur eam ex omnibus charis eius*²⁹, esaten deu Jeremiasec, ezta consola daguiqueanic Virgíña, ez eta bere maite gucien artean. Ez guri orrelacoric esan Jeremias: ezta izango Juduen artean, orreec dira etsai gogor ezaguera baguecoac: baña eztala iñor ere Virgíña consola daguiqueanic, are bere adisquide, bere aide, bere maite gucietatic, *ex omnibus charis eius?* Ezta sinistraquizuna. Ezperen Aita Eternoa, arren zeuc ere consolatzen^{29 bis} eztezu zeure alaba maitea! ez, ez; berariaz laga deu eroria, ta egun gucian damuz ta miñez azpiratua, *posuit me desolatum, tota die maerore confectam*³⁰. Espiritu consolagarria, arren zeuc ere ez, eztezu zeuc ere zeure ain biotzecoa dezun esposea consolatzen? Oi eta miñaren portitza! berariaz ezcutatu zaca, ta urruti chitez igues eguindio, *longè factus est à me consolator*³¹. Edolaric consolatuco al deu bere seme alboan deuanac: ez eta hori ere, aurqui esango dedan bezala.

Nombait ala bearco cenduen ama penatua, ez bestetan, ezpada uts utsic zeure negarretan arquite gozagarri piscarenbat. Baña cer diot? Santu ascoc diotenez, ceñ ere dan pisca gozagarri

(25) G.E. *laurenduac*.

(26) G.E. *ceatuac*.

(27) L.A. *Anselm.De excell.Virg.c.4*.

(28) *-ta* segurua, hasiera iluna.

(29) L.A. *Jhren.v*.

(29 bis) *-n* jarri lekuan ez da isats labur bat besterik ikusten.

(30) L.A. *ibidem*.

(31) L.A. *ibidem*.

hori, ucatu citzacan Virgiñari. Beste damuz, ta miñez daudenac, negar eguiteaz arintzen oi deue beren biotzetaco pisu itogarria: baña Virgiñari quendu citzacola, dioe, are atseguin chiqui au, argan eguia izan cedin, *omnia flumina intrant in mare, et mare, non redundant*³², ibai guciac itsasoan sartzen dirala, ta itsasoac ez-teuala gañez eguiten. Virgiña santearen biotzean sartzen (11) dira dolore, damu, atsecabe, miñ gucien ibayac: oi eta au miñez benericaco itsaso neurri baguea! eguizu bada negar, ama santea, biotza cerbait ustutzeco, pisu itogarri hori arintzeco, zeure anima piscacho bat bederic lasaitzeco: baña *mare non redundant*, eztie eman nai orrelaco pozic. Edolaric gueuc daguigun negar, gueure ama santea gozatzeco: daguigun gueure culpa itsusiagatic, ceñac Virgiñari ematen diauzten naibagueric andienac. Eguizue negar, guizonac, ecusteaz andreric eder preciatuena, alaco miñez auno eguiña. Eguizue, emacumeac, beste emacume bat onela icustez; bai aldaquizue, zeuen gucien honragarria dala. Negar eguizue, amac, onela icustez amaric onena. Eguizue, alargunac, munduan izandu dan alargunic tristeena icustez. Eguizue, justuac, padecitzen dacusutenean anima bat pecatuaren itzalic ere izan ezteuana. Eguizue, pecatariac, icustez zeuen ama, ta bitarteco izango dana. Daguidan nic ere negar, naizanean gucien artean aundiena, alaco obligacioz, aimbeste eguin diauztan ontasunez, ofenditu dedanean neure Jaungoicoa aiñ maiz, ta aiñ itsusqui. Bay, ama santea, negar eguin nai det, jaquiñez, cerbait gozatuco dizudala bioz samindu hori. Isuri eguizu neure beguietara zeure itsaso orretatic negarrezco erreten bat, eraguin daguion negar neure biotz oni, ta are odola salterazo daguion ugari.

Consueloric ez arquitze onec, beste guciac baño gueiago, nere iritzian, minberaatu ceuan Virgiñaren biotza: (12) argatic etzitza-can bestezaz quejatu bere semeari bere dolore gucien artean. Cer bada esango dit norbaitec? Ausaz Virgiña quejatu zan iñoiz ere passioco demporan? Etzan egondu isiltasunic ichien, ta aundienean? Eguia da: Euangelioac eztigu ecer esaten: baña beñ iracurri neuan, Eutimion, ta Metafrasten gauza bat, arrezquero nere biotza chitez uquitzen didana. Dioe bada, ecen gurutze-ondoan cegoala Virgiña, ta hitzic eguiten etzigola semeac, urrago joan ta assi citzacala bere, odola cerioten oiñ santuac, muñeguiten, eta esan cigola, *quid haec sunt ô Domine Deus? loquere aliquid modicum, ad tuam matrem recreandam... quis mei curam geret ac defendet?* Cer da

(32) L.A. *Eccles.v.*

au, nere Jauna ta Jaungoicoa? cer pena dira oec, nere semea? esan eguidazu cerbait, hizcho batbederic, zeure ama gozatzeco ta consolatzeco: norc nizaz contu iduquico deu, eta zeu il ezquero, norc ni zaituco nau? Cer da hori, diot neuc ere, Virgiña santea? escatu eguiozu beste gauzaric: eta nai eztezunean, Juduac onda daguitzan³³, cergatic ceraden usó beazunic baguecoa, ta eztagocan zeure biotzari escari gogorric, escatu eguiozu edolaric, atera zaguitzala alaco miñ, damu, dolore aundietatic. Baña hizcho batbaicican, ez? Ez nai deu, ta ez escatzen digo gueiago, *loquere aliquid modicum*.

Eguingo al digo bada alaco seme batec escari chiqui hori. Adi daguigun, cer eranzutendigon: *mulier, ecce filius tuus*³⁴, emacumea, orra zeure semea. Oi eta amaren errayac, alaco eranzuera aditu ceueenac! (13) *ô bone Jesu*, erruquiz ta deadarrez dio emen San Chrisostomoc, *ô Jesus* ona, ezteu beste icenic, ez beste icen-goitiric andre doloretaco orrec? hizcho bat escatu dizu, ta eranzuten diozu aiñ latz ta garratz? *quid tam durè loqueris?* alaco amodioz, alaco humildadez escatzeac mereci ote deu tratamentu gogor hori? *quid matrem tuam crubuisti, quae te tam dulciter nutrit tam dulciter laetavit?* Andre hori da zeure ama, aiñ ondo aci cinduena, ain gozo bere bularrez bazcatu cinduena: cergatic bada deitzen eztiozu zeure ama?, ausaz lotsa cera alaco amagandic jaiio izateaz?³⁵ Eztaquit, nola dedan hitz oec esateco biotzic: eztigot hizcunde oni jarraitu nai gueiago. Etzion gaitzez ala hitzequin semeac amari, ezpada onez ta amodioz: cergatic ce amaren icenaz aunditu ta berrituco ciauacan bere miñac, damuac, ta doloreac, *ides facam esse arbitrer*, dio santuac, *ne materno nomina matri dolorem amplius excitauit*.

Norc nizaz contu iduquico deu? esan cion Virgiñac; eta eranzun cion semeac, *ecce filius tuus*, San Juaní cegocala, ta argan gueroi gucioi, orra non dezun zeure semea, zuzas contu iduqui ta zaituco zaituena. Vsteco dezue, hitz oequin gozatu zala Virgiña cerbait? ez bada, dio San Bernardoc, bai mindu ceueen bi auco ezpata batec baño gueiago, *an non tibi plusquam gladius sermo ille, ecce filius tuus?* *ô nolaco ordaña ematen zacan Virgiñari*, dio santuac! ematen zaca Zebedeoarena Jaungoico baten semearen

(33) -n borroi baten gainean.

(34) L.A. Joan. 19.

(35) Zerbait (-tzeaz?) borratu eta gainean jarria.

orde, mirabe bat mundu onen jabearen orde, guizon uts bat Jaungoico eguiazco baten (14) orde, *δ commutationem! filius Zebedaei pro filio Dei, servus pro Domino, homo purus pro Deo vero traditur*. Etzioen bada hitz oec consueloric eman Virginiari, ez eguiqui San Juanen aldetic, ceñia beti izan baitzan aren seruitzari, ta seme leyal bat: baña bai gueure aldetic; ceñiac gueure pecataritasunean amatzat daucagula Virginiã, ain guichi arzaz contu iduquico guenduan. Cein dira guichi Virginiaren doloreaz contu eguiten deueenac? Cein guichi doloreen amagana beren jaiera deueenac? Cein guichi, hura triste icusi ta tristatzen, hura damuturic icusi ta damutzen diranac? Norc nizaz contu eguingo deu, cigon Virginiac? ausaz eguiten deue araco aec, ta aec, urte guztian beren gustuai darraiztenac, beren jostaetac aoan, gogoan, biotzean darabiltzatenac, ta urtean beñ, ta hori ere ozta ozta, ostiral santuz edo, Virginiaren doloreaz oroitzen diranac? Araco, onelaco egu-netan ere, Eleizara datoztenac, ez Virginiari lagun eguitera, ez aren miñac gozatzerã, ez negarrez egotera, bai pecatu berriac eguitera, bai Virginiari bere doloreac aunditzera, bai ezpata hura bere biotzean barrunago sartzera beren gogoeta itsusi loiaquin, beren gueñu, siñu, beguiratze lotsabagueaquin, beren hizqueta lizun liquitsaquin? Cein dira oec, ta aec? Eztaquit nic: eztaquiola nai Jaincoari Eleiz onetan alacoric izatea.

Edolaric izango aldira beste asco, Virginiãz contu deuaenac, ta aurrenez nere iritzian bearco deue Christoren Escuelarrac, aren batzarre³⁶ santu au compontzen deueenac. Badacust gaurco (15) euangelioan Virginiã gurutzearen ondoan, baña eztacust beste lagunic ezpada San Juan, ta beste emacume bi. Etzigoen bada Christori jarraitzen beste ascoc, ta aurrenez bere amabi Apostolu santuac? ala da eguia. Non dabilta bada, edo non ondatu dira? nola eztaude Virginiarequin Gurutzearen ondoan? eta besteac lagun eguingo ezpacigoen ere, cergatic eguin bear eztigoe bere escuela-rrac, beretzat beregandu cituan amabi anay santuac? Non dabilta? non ibillico dira? batac saldu, ta besteac ucatu deu, ta gañeracoac joan zaizca igues, utzitzen deueela bacarric bere et-saien artean. Oi eta ceñ itsusqui dirudien, bearrenac, ta bearrenean utseguitea, Christo gure Jauna aiñ erraz utzitzea, Virginiã largatzea ain bacar. Ez alda Azcoitico Escuela santa onetan orre-

(36) Izartxoarekin, gero L.A. *ballera* zeinu berdinarekin.

lacoric icusico: ezta emen izango ez Christo saltzen, ez ucatzen deuanic, ez Escuelatic igues dabilenic, ez Virgiña bacar utzitzen, deuanic. Apostoluac anarteraño etziran sendo fedean; ta etzan miresteco, guizon argal erbal, bildurri batzuec utseguitea. Baña oraingo Christoren escuelarrac, aĩn sendo dirala fedean, ain ceruco indarrez, suz, arguiz beteac daudela, onelaco anayac utseguitea, escuelara bague, echean, jolasean, jocoan, lotan, eizean ibiltea, hori bai, lizatequeala gauza itsusi, ta damugarri. Berriz ere esango lioque amac semeari, norc nizas contu iduquico deu, norc zaituco nau ni? Bearrenac igues diazquit, nola etorrigo zaizquit besteac? ceregandu dituzunac, eztira malmetitzen, ezteue nizaz casoric eguiten, ta cer contu besteac eguingo deue nizaz? ta orra non Escuelaco anayac ere gozatuco ez lequizquioen Virgiñari (16) bere doloreac.

Ez nuque nai iñor ajola, ta ardura bague onetan erori litequean; cergatic hori balanzaren beste aldean ifinten badegu, nere iritzian aĩn astun izango da, ta aĩn damugarri Virgiñarentzat, nola esan ditugun dolore guztiac. Baña bildur naiz, eroriac daudela chitez asco. Eleiza ama santeac, dacusela Virgiña gurutzearen ondoan, itantzen deu, *quis est homo, qui non fleret, Christi matrem si videret in tanto supplicio?* Cein da guizona, balecus Christoren ama alaco penaz, negar eguingo ez leuqueana? ez lizateque guizona, bai abere, bai zembor, bai arcaitzen bat. Baña Eleiza Santea, zeure colcoan, zeure barrutian, emen Azcoitian, badira guizon ta emacume ascó, ez erruquiric, ez damuric, ez miñic, ez guichien dan sentimenduric deueenac, Virgiña icusiagatic doloreen gueieguiaz gañez eguinic. Cer digot, damuric ta erruquiric ezteueenac? asco ta asco dira emen ajola ta ardura bagueac, Virgiña ala icusiaz, barrez, ta atseguñez, ta pozic daudenac. Juduac izango dira orreec, deabruac, abere basotiarac. Ez Eleiza santea, eztira Juduac, christauac derizte: eztira demonioac, arenac bai: eztira abereac, bai aec baño latz gogorrigoac.

Dauidec, ta Israel guciac emango digu pruebaric onena. Quendu cigon bicia Joab capitanac modu gaistoz Abner ceritzan bati: ta ara non bereala Israel gucian eleac ta beleac banatu ciran. Otsa banatu zan, eriotz hura eguin zala, Erregue Dauidec (17) agundu ta berac naizeuala. Eta cer eguin ceuan, guezur artatic bere burua ondo ateratzeagatic? Bein danic bein agundu ceuan mundu guciac urratu ceguiela soñecoa, ceña oi zan orduan damuric aundienaren señaleara, janci citezela cilicioz, eta ceguitela negar Abnerren honretan, *scindite vestimenta vestra, et accingimini saccis*

*et plangite ante exequias Abner*³⁷. Baña etzan hori asco adaña, cebillen guezurra, ta otsa deseguiteco: ta argatic Erregueac berac la- gundu ta jarraitu nai izandu cituen Abner zanaren catauac, edo illoea, *rex David sequebatur feretrum*: ta obian gorputza sartze- racoan, adiaa ta deadarrez asi ta negar aundiac eguin cituan, *cum- que sepelissent Abner in Hebron, leuavit rex David vocem suam et flevit supra tumulum Abner*. Eta oen gucien ondoren cer icusi ta suertatu zan? Escritura santeac digona. Eriotz hura eguin be- rrian, gende guztiac sinistatu ceuan, Erregueac aguindu ta eguin zala: baña icusi cituanean Erreguearen miñ, negar, ta beste damu aundi, ta eguiazco baten señaie aec, orduan conturatu zan gende gucia, ta ezagutu ceuan, etzeuala erregueac aguindu, alaco gui- zonari bicia quentzea, *tum demum cognovit omne vulgus, et Is- rael universus, quoniam non actum esset a Rege, ut occideretur Abner*.

Bada, ene christauac, cer juicio zueaz eguin aldaguiquet adiuntza onetan? Icusten dezue, Virgiña doloreen gueieguiaz oza bici dala, cerren bere seme bacarrari bicia quendu dioen. Otsa banatu da munduan, il deueela zuen pecatuacgatic, eztira oec edo (18) ceñ moduzco esamesanac. Ala dioe ceruan aingueruen artean, ala dio[e] infernuan deabruen artean, ala dioe lurrean christau gucien artean. Eta dalaric au eguia, eztezue arduraric artzen, ta guezurra baliz bezala, pecatu eriozcoan ondaturic zaute: ez len- goacgatic negar, bai berriro beste asco eguiten diarduzute. Eta cer da au, ezpada adierazotzea, atseguin dezuela Christo gure Jauna illic icustea: badiozue, ondo dagocala, il dedilla, naibadeu, ala nai dezuela, ta naiz eztanda daguiela, baita il ere dedilla do- lolez, ta miñez Virgiña guciz santea. Bay bai, badira emen asco onezaz alegratzen diranac. Cergatic? cergatic eztan bere biotza do- lolez urratzen, ta bere bularra golpez zatitzen deuanic: cergatic eztan negar eguiten deuanic Christo illic, ta Virgiña dolorez icu- siaren damuz, ta urriquemenduz. Ta possible ote da, au esan de- dilla eguiaz, ta zeuen biotzac icararic artu eztezaela? nai ote dezue, ots deshonoragarri au zuecgatic banatzea, ta zeuen contura joan ditezen Christoren eriotzea, ta bere amaren doloreac? ez arren, neure christau onac, ez Christoren odolagatic, ez Ama Virgi- ñaren doloreacgatic.

Arestian enzun dezue, orretaraco cer eguin beardezuten; au- tsi biotzac dolorez, bularrac golpez, beguiac negarrez, *scindite*

(37) L.A. 2.Reg.3.

corda vestra, cerren eriotzea eracarri diozuten Virgiñaren seme preciauari, aita bezañ Jaungoico dan guizon bati, gaitzic iñoiz ere³⁸ onic asco beti eguiten dizuten Jaunari³⁹. Baña cembat bider, ceñ maiz, ceñ itsusqui cein gauza chiquiacgatic? oi eta non da gueure lotsea? (19) ô gueu Adanen ondorengoen artean esquer gaistoco humeac! gueure escuan dago graciarequin batean Virgiñari bere doloreac gozatzea, ta ecartea bere atseguñac, eta pozal-diac: jarrai daguiogun Christori, Dauidec bezala, ojuca, ta negarca; artu daguiogun gueren biotzetan betico gorroto, ta etsaigo aundi bat pecatuari. Orrequin emendic aurrera ezta joango gueure contura Christoren eriotzea, ta Virgiñaren doloreac: ezta len bezalaco otsic gueure contra banatuco ez ceruan ta ez lurrian. Biz ala, ô doloreen ama, eguiñaz lotsa guera, pecatuaz damu degu; ta iguzu arren damu au biciago, ta andiago. Zeugana gatoz gucioc, zeure amodioac gacartzi⁴⁰ zeure oñetara: besteac artzen dituzu ondo, ez algaituzu geu botaco zeugandic. Eztegu mereci zeure seme alaba izatea; baña ala ere nai oi dezu dei zaguitzaten pecatarien ama. Gaizqui bicitu guera, Jaincoa ofenditu degu, aren legue santea autsi degu maiz: gueuc gurutzeratu degu zeure semea, gueuc zauzcatzigu ain dolerez betea. Ala gaizqui. Baña etzaude alperric gurutzearen ondoan, zutic zaude, gueuri laguntzeco, eta semearequico gueure bitarteco ona izateco. Barcaciozca nagoca, emen dauden gucien partez, ta barcaciozca nagotzu: uqitu eguidazu biotz au, beraa dedin, ta samur dedin; bete eguidazu pecatuaren gorrotoz, ta Jaungoicoaren amodioz. ô Jesus Virgiñaren semea, esan eguiozu berriro argaitzala bere semetzat: ô Maria Jesusen ama, izan zaite berriz gueure ama: izango guera zeure semeac, ez oraindaño bezala muquer, gogor, legue bague (20) ta aiñ esquer gaistocoac, bai seme eguiazco, amoltsu⁴¹, fiñ, leyal, beticoac. Eztezu cer itandu⁴² norc zaituco zaituen; gueuc amodio aundiarequin, gueuc asnase, indar, bici guciarequin, emen diraugun artean graciáz, ta guero ceruan gloriáz. *An quam nos perducat eu?*⁴³

(38) G.E. ez.

(39) L.A. *quendu digozuè bicia*.

(40) *gu-* orijinalean.

(41) *l-*aren palua laburra da baina ezin izan *i* honek beti puntu handi bat eramán ohi bait du hutsik gabe.

(42) G.E. *gueiago*.

(43) Azpimarra gabe orijinalean.

Alexis de Sarras.

quoniam 1737. uelatem.

in uelatem

can

FE

Stabat in ista Crucem. seu

Mater eius. Ioan. 19.

gauen id an ran

Cruce Annabi Signocera! Spailwan, di

Algu Libm, doo balanza acatjan i ar gius

oxti bignyne chiste, eeen bein bataan hoo!

naiaua i
nize sig
noac sem. Mac lurnan leuac saguiden Cerealia, go
an)

partu in ipoco iyo Zala Cepusa, ta ifiti com -
la oide uicita balanzaren echean. Nitacaba

naua ineci; baina da jauza bat gungo euan -

relhoac chinari ederque dagocana. Entendi.

qu, Pijina guiz lantea dagocala Zetigu

uogeron ondoan, Stabat in ista Crucem seu

mater eius: ta Eleiaz chiones, quuzuca dal

in hymno

bece beso biayun balanza bat, ceñean gi.
 seu lam chrisoren zozunt a, beata cuius
 bractiis premium pependit de ubi? Statena facta
 corporis, trilitine pcedam statoni? Alde bair
 pccatur beccu, infernario jachia cogoon,
 artan, pcedela adanen forme puzooc. Egan
 quizonen artean luxead, ce em coruan aian
 puluen artean, pura pzogeto dña givuaic,
 ra indianic: ain da aomn, ta icaapari' pccata.
 Agari' lañicaren vmea, qui cece meste' es
 puzdela, quizon quim, ta jani' lan balanz
 rem certe alacra: cece nota ceantlen dñi
 em indra pccat, pzo quiduen ceantano, quon
 cece ceicere, jantem, ta ondaren ceantno' ceubua.

ein moduro eam gineci. Ala dieo ceuan amgu
 wen artan, ala dieo infirmian acobren artan, ala
 dieo buruan chritian puen artan. Eo daini an e
 Luis, ceterue ardurmic athen, ta guerura bibi's bon-
 la, gesean chritian ondaric Laure: ez lengoayadi
 nigan, bai beriso ceue aico guiten p'cedente.
 Eo cu da nu, egoda uchirologa, utyquin demela.
 Chritian pue i'anna ihi i'urua. badizue, mdo da.
 gocala, il pedilla, na. biden, ala nai demela, taras
 extanda dymula, baita il eie pedilla d'oloz, ta ihi
 nez Pipina guis' sancea. Bay bai, b'adia emen ar
 lo oneras aleytragem d'ianai. Ceyari? Ceyari' c'etan
 bece biota d'oloz urubzen, ta boie bularra golyez
 zedhen deuanic: Ceyari' c'etan nigan guiten deuanic
 Chritico illi, ta Pipina. d'oloz i'curianon Panus, ta

usignemenduz. Ta posible ore da, au euan de d'ha
eguar, ta leuen biogac iaranac. Usti ez ezacela?
Uai ore Deue, of Dehonagari! au Deegahi. ba
norea, ta leuen conuina Jan Diteren Chri. horet
erionea, ta bece amaren Polorea: Ez asen, n eua
chuitan ura, ez Chribren obolganic, ez Ama ligu
naren Polonagari.

Auestian Engun Deue, orreata co
Cea gwin be aderuten; augi biogac d'orez, bech.
ura. foyez, beuia. neyazez, sandite corda ierha,
cerren eriozea eracani dioretin Viginacen seme
geciapari, aita berain saungorio dan guizon bah,
gacge inoiz eie, mi arso beti gwinen diuren. Sa
A quenda dy. nesi, Bana combat b'ez, Ceiñ malz, Ceiñ ituzgim?
uebin: Uin sausa ch'guagari? O'eta non ba guene Lopez?

o queu Atáanen endorengeen areem coquei gae
roco hument. gucure esuan dago, pñiacquidi ba-
teen Virginiai bea Doloreac poiathea, ta Caarec
bea ateguinac, con gozaldia: jarru' dyuogun
Christoi, Dauidac becala, ofuca, ta nigara; aca-
guigun gueren biobetan becho poroto, ta craxjo
Aundi' oac peccacaci. Uxigun emensic auareca Czta
Jango guere conura Christoen Czloca, ta Virginia
con Doloreac: Czta ben bezalaco ofii guere conura bana
tuac Cz Camand a Cz iurrean. So: aca, o dolorem
ame, Guinas tota tuen, peccata: in mu pegu; ta iha-
zu areen dami au biiago, on andiago. Lenguna ga-
roo guinoi, Leure amodiac pñacaci? Leure inemam: baste-
ac achor dimzu ondo, Cz aljeituru seu totus Lengun-
— di. Ergo mecu? Leure seme alaba izatec; bana ala

- ere nai oi! Deru Oei' layu'traten peccatacion ama. Saiz'
qui' bi'utu jueca, laimoca ofendire deju, azen legue
nantea augi' Dgu mais: guene quantzema' Dgu Leu'
se semca, guene lauzestigu' ain dolores berea. ala
faizqui'. Traña exaude algeasie' juauteasen onbean,
Lutri' zande, gueni' lagunreco, eta semacégui'co
guene bitarteco ma irapico. Bessuioza najoca, emon
dauden fusien yantez, ta becauioza najocu: uguin
quidazu biot'au, beca bedin, ta samur dedin; bere
quidazu peccatacion jorrorot, ta laungoicozen amo-
diot. O' Leus Pijiniaren semca, eran guiozu becaio
agaitala beca semetas: o' Alana' Leusen ama, izan
zaite becaiz guene ama: izango guera Leuce ve-
mea, ez onindano becala mi'guen, jogon, legue bayue